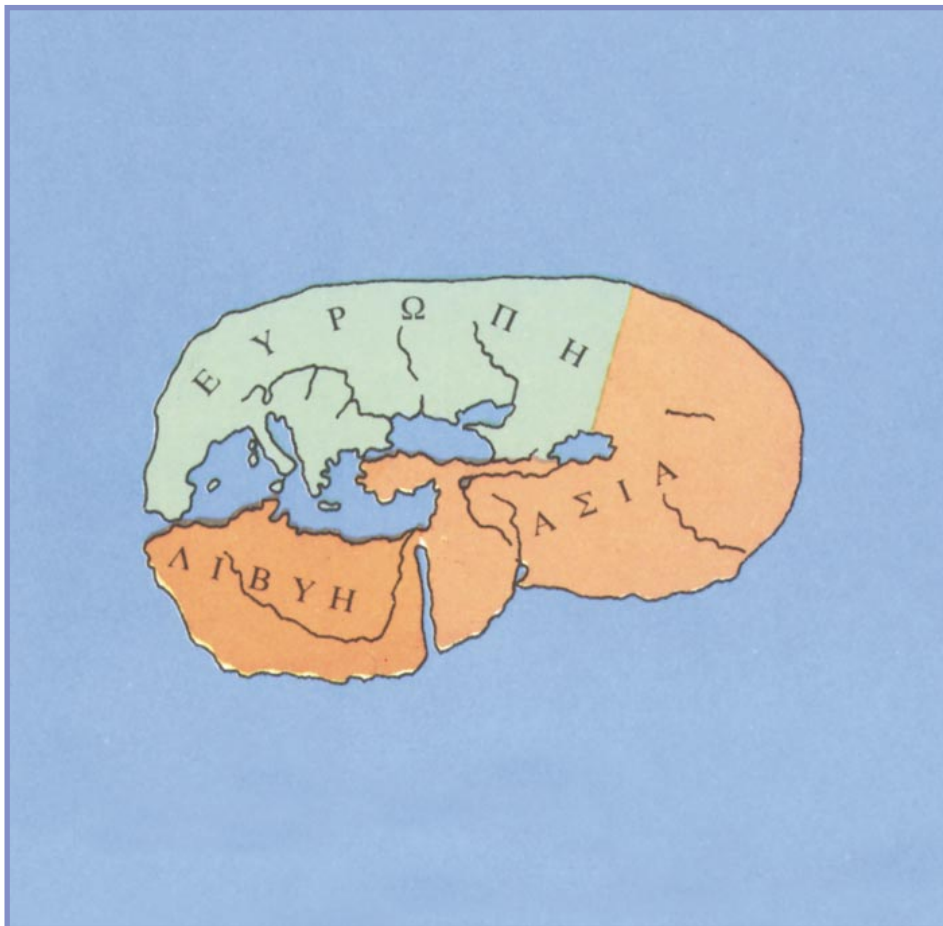


# ΧΩΡΕΣ ΚΑΙ ΛΑΟΙ

Ο περιηγητής Ηρόδοτος



*Η οικουμένη και οι ήπειροι, όπως τις περιγράφει ο Ηρόδοτος*





## Η ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΗΠΕΙΡΟΙ

### 14.A

**Δ 36.** Γελώ λοιπόν βλέποντας ότι πολλοί κιόλας σχεδίασαν χάρτες της οικουμένης<sup>1</sup>, κι όμως κανείς δεν έδωσε λογικές εξηγήσεις απ' αυτούς που εικονίζουν τον Ωκεανό να κυλά τα ρεύματά του γύρω γύρω απο τη γη, που την παρασταίνουν ολοστρογγύλη, λες κι έγινε με τόρνο, και που κάνουν την Ασία και την Ευρώπη<sup>2</sup> ίσες. Γιατί εγώ θα δώσω με λίγα λόγια και το μέγεθος της καθεμιάς από τις δυο και ποια εικόνα παρουσιάζουν και η μια και η άλλη<sup>3</sup>.

*Οι πλάνες  
των  
«λογογράφων»*

**37.** Η χώρα όπου ζουν οι Πέρσες φτάνει στη θάλασσα του νότου, που ονομάζεται Ερυθρά<sup>4</sup>. πιο πέρ' απ' αυτούς κατοικούν προς τον άνεμο του βοριά οι Μήδοι, πιο πέρ' από τους Μήδους οι Σάσπειρες και πιο πέρα απ' τους Σάσπειρες οι Κόλχοι, που η χώρα τους φτάνει στη θάλασσα του βοριά, όπου χύνεται ο ποταμός Φάσις. Αυτοί οι τέσσερες λαοί είναι που ζουν εδώ, από θάλασσα σε θάλασσα<sup>5</sup>.

*Η Ασία*

**38.** Από δω με κατεύθυνση προς τα δυτικά φτάνουν στη θάλασσα δυο χερσόνησοι<sup>6</sup>.

**40.** Αυτά λοιπόν τα μέρη της Ασίας συναντά κανείς δυτικά απ' τη χώρα των Περσών, ενώ τα πιο πέρα απ' τους Πέρσες και τους Μήδους και τους Σάσπειρες και τους Κόλχους,

αυτά που βρίσκονται προς το φως της μέρας και την ανατολή του ήλιου, ορίζονται απ' τη μια μεριά από την Ερυθρά θάλασσα κι από την άλλη, από το βοριά, από την Κασπία θάλασσα και τον ποταμό Αράξη, που κυλά το ρέμα του προς την ανατολή του ήλιου. Λοιπόν η Ασία είναι κατοικημένη ως και τη χώρα των Ινδών· αλλά από κει και πέρα, ανατολικά, τα μέρη της είναι ακατοίκητα και κανείς δεν μπορεί να πει τι λογής είναι<sup>7</sup>.

#### *Η Λιβύη*

**41.** Λοιπόν αυτό το σχήμα κι αυτό το μέγεθος έχει η Ασία, ενώ η Λιβύη βρίσκεται στην άλλη χερσόνησο· γιατί απ' την Αίγυπτο πια αρχίζει η Λιβύη. Λοιπόν, όσο είμαστε στην Αίγυπτο, η χερσόνησος αυτή είναι στενή (αφού από τη θάλασσά μας<sup>8</sup> ως την Ερυθρά θάλασσα η απόσταση είναι εκατό χιλιάδες οργιές<sup>9</sup>, που κάνουν περίπου χίλιους σταδίους), ενώ ύστερ' από αυτή τη στενή περιοχή έρχεται και γίνεται πολύ πλατιά η χερσόνησος, που ονομάζεται Λιβύη.

**42.** Βέβαια είναι γνωστό πως η Λιβύη βρέχεται γύρω γύρω από θάλασσα, εκτός από το μέρος της που συνορεύει με την Ασία.

**44.** Και η Ασία, με εξαίρεση τις ανατολικές περιοχές της, στις άλλες αποδείχτηκε πως παρουσιάζει το ίδιο σχήμα με τη Λιβύη<sup>10</sup>.

#### *Η Ευρώπη*

**45.** Αλλά για την Ευρώπη κανένας δε φαίνεται να ξέρει αν βρέχονται από θάλασσα είτε τα μέρη της που βρίσκονται προς την ανατολή του ήλιου είτε αυτά που βρίσκονται προς το βοριά, οπότε θα ήταν τριγυρισμένη από θάλασσα<sup>11</sup>, γνωστό όμως είναι πως στο μάκρος απλώνεται όσο οι άλλες δυο μαζί<sup>12</sup>.

#### *Τα ονόματα των ηπείρων*

Κι ούτε μπορώ να βγάλω συμπέρασμα για ποιο λόγο, ενώ η γη είναι μια, της έχουν δώσει τρία ονόματα, που τα πήραν από γυναίκες, και γιατί όρισαν διαχωριστικές γραμμές τον ποταμό της Αιγύπτου, το Νείλο, και τον Φάση της Κολχίδας κι ούτε μπόρεσα να μάθω τα ονόματα εκείνων που χάραξαν τις διαχωριστικές γραμμές κι ούτε από πού πήραν κι έβαλαν τα ονόματα. Δηλαδή, πρώτα πρώτα για τη Λιβύη οι περισσότεροι Έλληνες λένε ότι πήρε τ' όνομά της από τη Λιβύη, μια ντόπια γυναίκα, κι η Ασία τ' όνομα της γυναίκας του Προμηθέα.

Τέλος, για την Ευρώπη κανένας άνθρωπος δεν ξέρει από πού πήρε αυτό το όνομα ούτε ποιος ήταν που την ονόμασε έτσι — το μόνο που μένει να πούμε είναι πως η χώρα πήρε τ' όνομά της από την Ευρώπη της Τύρου<sup>13</sup>.

42. Απορώ λοιπόν μ' εκείνους που τράβηξαν διαχωριστικές γραμμές και μοίρασαν τη γη σε Λιβύη και Ασία και Ευρώπη· γιατί οι διαφορές ανάμεσα σ' αυτές είναι μεγάλες, αφού σε μέκος η Ευρώπη απλώνεται όσο οι δυο άλλες μαζί, κι όσο για το πλάτος μού φαίνεται ότι ούτε σύγκριση μπορεί να δεχτεί.

## 14. Β.

### α. Ερμηνευτικές Σημειώσεις

1. Ήδη πριν απ' τον Ηρόδοτο είχαν εμφανιστεί στον ελληνικό κόσμο από τον Αναξίμανδρο τον Μιλήσιο και τον Εκαταίο (βλ. παρακάτω τα «Παράλληλα κείμενα») χάρτες. Έναν απ' αυτούς (ίσως τελειοποιημένο) παρουσίασε ο Αρισταγόρας ο Μιλήσιος (βλ. παραπάνω, κεφ. Ε 97, σελ. 53) στις αρχές του 5ου π.Χ. αιώνα στον βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη (κεφ. Ε 49).
2. Είναι οι δυο από τις τρεις ηπείρους, κατά τον Ηρόδοτο· η τρίτη ήταν η Λιβύη (Αφρική).
3. Ενώ, κατά τον Ηρόδοτο, η Ευρώπη μόνη της έχει την έκταση που έχουν οι δυο άλλες μαζί.
4. Για τον όρο *Ερυθρά θάλασσα* βλ. παραπάνω, κεφ. Α 1, σελ. 20· για τους *Κόλχους* και τον ποταμό *Φάση* (απ' τ' όνομα του οποίου και οι φασιανοί), κεφ. Α 2, σελ. 20. Οι *Σάσπειρες* κατοικούσαν στην περιοχή της σημερινής Αρμενίας.
5. Δηλαδή, από την «Ερυθρά θάλασσα» ως τον Εύξεινο Πόντο.
6. Με αφετηρία τον κάθετο άξονα: Περσία-Κολχίδα, ο Ηρόδοτος αντιλαμβάνεται την Μ. Ασία από τη μια, κι από την άλλη το γεωγραφικό σύνολο: Ασσυρία, Αραβία και Φοινίκη ως δυο χερσονήσους που αποτελούν τη δυτική Ασία.
7. Για τη χώρα των Ινδών, βλ. παρακάτω, κεφ. Γ 102, σελ. 234.
8. «Θάλασσά μας», των Ελλήνων, είναι η Μεσόγειος.
9. Η κάθε *οργιά* ισοδυναμούσε με 6 πόδια, δηλαδή 1.85μ.
10. Κατά τον Ηρόδοτο, αντίθετα από την Ευρώπη, που οι βόρειες περιοχές της παραμένουν ανεξερευνήτες, τόσο η Ασία, όσο και η Λιβύη περιβάλλονται

από το υγρό στοιχείο, αφού στα όριά τους κυλούν θάλασσες ή μεγάλοι ποταμοί.

11. Με δεδομένο ότι δυτικά βρέχεται από τον Ωκεανό και νότια από τη Μεσόγειο.
12. Επειδή ο Ηρόδοτος τις χώρες που εκτείνονται βόρεια από τον Εύξεινο πόντο και την Κασπία θάλασσα τις αποδίδει στην Ευρώπη, που συνεχίζει να απλώνεται παράλληλα με την Ασία ως τα ανατολικότερα όρια. Βλ. τον χάρτη της σελ. 193.
13. Για την *Ευρώπη της Τύρου*, βλ. παραπάνω, κεφ. Α 2, σελ. 20.

## β. Παράλληλα Κείμενα:

Ο Χ. Φρένκελ σχολιάζει ως εξής την εικόνα του κόσμου κατά τον Εκαταίο, που, κατά κάποιο τρόπο, χλευάζει ο Ηρόδοτος:

«Ο Εκαταίος έγραψε ένα βιβλίο, για να περιγράψει ολόκληρη τη γη, όση ήταν τότε γνωστή, και ακόμα σχεδίασε το σχετικό χάρτη.

Ο Εκαταίος πίστευε ότι η ξηρά και τα νερά είναι μοιρασμένα στη γη με μεγάλη κανονικότητα. Ο Ωκεανός είναι το ποτάμι που τριγυρίζει το δίσκο της γης, άκρη άκρη. Ένας υδάτινος δρόμος, που τον αποτελούν η Μεσόγειος και η Μαύρη θάλασσα, διασχίζει εγκάρσια τη γη και ξεχωρίζει την Ευρώπη στο βορρά και την Ασία στο νότο· στη δύση τον συνδέουν με τον Ωκεανό τα στενά του Γιβραλτάρ, στην ανατολή ο ποταμός Φάσις (στον Καύκασο). Ο Νείλος, που ξεκινά και αυτός από τον Ωκεανό, χωρίζει την Ασία στη μέση· και ακριβώς απέναντι από το Νείλο, ο Ίστρος (Δούναβης), που ξεκινά από το βορρά και ξεχύνεται στη Μαύρη θάλασσα, χωρίζει και αυτός αντίστοιχα την Ευρώπη σε ένα δυτικό και ένα ανατολικό τεταρτημόριο. Οι εξωτερικές παρυφές της γης είναι άγονες και κατοικούνται από μυθικά όντα. Ήδη ο Ηρόδοτος την κοροϊδεύει αυτή τη σχηματοποίηση, που όμως ήταν, ως πρώτη προσέγγιση της πραγματικότητας, απαραίτητη».

### Θέματα για μελέτη - Ερωτήσεις

1. Ποιες περιοχές του σύγχρονου γεωγραφικού χάρτη αποδίδει στην Ασία ο Ηρόδοτος;
2. Ποιο είναι το σχήμα, ποια η έκταση και τα όρια της Λιβύης κατά τον Ηρόδοτο;

3. Πού, κατά τη γνώμη σας, οφείλεται η άγνοια του Ηροδότου για τον βορρά της Ευρώπης; Με τις ατελείς, όπως ομολογεί, γνώσεις του για την ήπειρο αυτή, ποιο σχήμα και ποια έκταση της δίνει;
4. Για ποια θέματα εκφράζει (στο κεφ. 45) ο Ηρόδοτος απορία;
5. Έχοντας μπροστά σας τον παγκόσμιο χάρτη, ποιες βασικές διαφορές από την εικόνα της οικουμένης που δίνει ο Ηρόδοτος διαπιστώνετε;
6. Συγκρίνοντας την εικόνα της οικουμένης του Ηροδότου (σελ.193) με την εικόνα της του Εκαταίου, που παραθέτουμε πιο κάτω, ποιες διαφορές διαπιστώνετε;









## Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΗΣ Δ. ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

### 15. Α.

Κατά τη σταθερή μεθόδενσή του, ο Ηρόδοτος προβαίνει σε γεωγραφική – εθνογραφική παρέκβαση για ένα έθνος, τη στιγμή που το έθνος αυτό δέχεται την επίθεση των Περσών. Έτσι και η περιγραφή του ελληνισμού του Ανατολικού Αιγαίου γίνεται τη στιγμή που ο Κύρος, μετά τη νίκη του πάνω στον Κροίσο και την κατάκτηση της Λυδίας, θα επιχειρήσει να υποτάξει την περιοχή αυτή (545 π.Χ.).

Επειδή ο Ηρόδοτος θα κάνει λόγο ξεχωριστά για καθεμιά απ' τις ελληνικές φυλές που είχαν εγκατασταθεί, από το 950 π.Χ. περίπου, στην περιοχή (Ίωνες, Δωριείς, Αιολείς), καλό είναι να θυμηθούμε την κοινή μυθολογική παράδοση του ελληνικού κόσμου, σύμφωνα με την οποία γενάρχης όλων είναι ο γιος του Δευκαλίωνα και της Πύρρας Έλλην (που βασίλευε στην περιοχή ανάμεσα στον Πηνειό και τον Ασωπό). Αυτού γιοι ήταν ο Αίολος (που τον διαδέχτηκε και έγινε γενάρχης των Αιολέων) και οι άλλοι δυο, που τους εξόρισε σε άλλες ελληνικές περιοχές, ο Δωριέας και ο Ξούθος (του οποίου γιος είναι ο γενάρχης των Ιώνων, ο Ίων).

Ήδη έχει γίνει λόγος για τον ελληνικό κόσμο των μικρασιατικών παραλίων στα κεφ. Ε 28 – ΣΤ 32 (Ιωνική Επανάσταση), παραπάνω, σελ. 51-59.

**Α 142.** Οι Ίωνες λοιπόν, για τους οποίους κάνουμε λόγο – δικό τους είναι και το Πανιώνιο – τυχαίνει να έχουν ιδρύσει τις πόλεις τους στον πιο ωραίο τόπο, από άποψη ατμόσφαιρας και κλίματος, σε σύγκριση μ' όλους τους γνωστούς μας λαούς. Γιατί τόσο τα μέρη που βρίσκονται βορειότερα

α) Οι Ίωνες

απ' αυτή, όσο κι αυτά που βρίσκονται νοτιότερα, δεν έχουν το ίδιο κλίμα με την Ιωνία, καθώς τα πρώτα υποφέρουν από κρύο και υγρασία, ενώ τα δεύτερα από καύσινα και ξηρασία. Λοιπόν, η πρώτη τους πόλη προς τα νότια είναι η Μίλητος κι ύστερα έρχονται η Μυούντα και η Προϊνή· αυτές έχουν χτιστεί στην Καρία<sup>1</sup>, ενώ στη Λυδία βρίσκονται οι εξής: Έφεσος, Κολοφώνα, Λέβεδος, Τέως, Κλαζομενές, Φώκαια.

Απομένουν ακόμα τρεις πόλεις της Ιωνίας, από τις οποίες οι δυο είναι χτισμένες σε νησιά, τη Σάμο και τη Χίο, ενώ η μια τους βρίσκεται στην ήπειρο, οι Ερυθρές.

#### *Το Πανιώνιον*

**148.** Το Πανιώνιο, τώρα, είναι ιερό τέμενος στην περιοχή της Μυκάλης<sup>2</sup> που βλέπει προς τον βοριά, κοινό αφιέρωμα των Ιώνων στον Ελικώνιο Ποσειδώνα· όσο για τη Μυκάλη, είναι ακρωτήριο της Ασίας που προχωρεί προς τη μεριά απ' όπου φυσά ο ζέφυρος<sup>3</sup> κι αντικρίζει τη Σάμο· στη Μυκάλη συγκεντρώνονταν οι Έλληνες απ' τις πόλεις που αναφέραμε και τελούσαν γιορτή, που της έδωσαν το όνομα Πανιώνια.

#### *β) Οι Δωριείς*

**144.** Κατά παρόμοιο μ' αυτούς τρόπο, οι Δωριείς που αποτελούν τη σημερινή Πεντάπολη, που η ίδια αυτή συμπολιτεία ονομαζόταν Εξάπολη, παίρνουν τα μέτρα τους και δε δέχονται κανέναν από τους γειτονικούς τους Δωριείς στο λατρευτικό κέντρο τους, το Τριόπιον<sup>4</sup>, και μάλιστα απέκλεισαν από τη συμπολιτεία τους τη μια απ' τις έξι πόλεις της, αυτή που δε σεβάστηκε τους θεσμούς του λατρευτικού τους κέντρου. Δηλαδή, στους αγώνες που γίνονταν στη χάρη του Τριοπίου Απόλλωνα, αθλοθετούσαν στο παρελθόν για τους νικητές χάλκινους τρίποδες, που έπρεπε αυτοί που τους έπαιρναν να μη τους βγάλουν έξω απ' το λατρευτικό κέντρο, αλλά να τους αφιερώνουν εκεί, στο θεό. Λοιπόν, ένας πολίτης της Αλικαρνασσού, ονόματι Ηγησικλής, μετά τη νίκη του αφήφησε το έθιμο και πήρε μαζί του τον τρίποδα και τον κάρφωσε σε πάσσαλο στο σπίτι του. Αυτό στάθηκε η αιτία που οι πέντε πόλεις: Λίνδος, Ιαλυσός, Κάμιρος, Κως, Κνίδος, απέκλεισαν απ' τη συμπολιτεία τους την έκτη πόλη, την Αλικαρνασσό. Αυτή λοιπόν την τιμωρία επέβαλαν σ' αυτή την πόλη.

#### *γ) Οι Αιολείς*

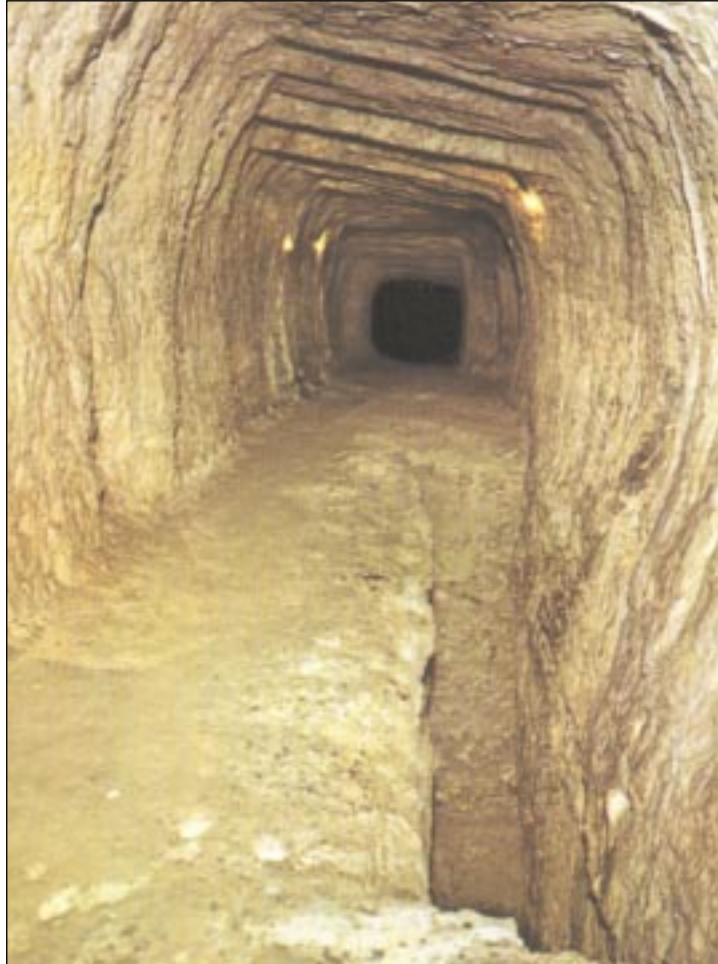
**149.** Αυτές λοιπόν είναι οι πόλεις των Δωριέων, ενώ της Αιολίας είναι οι εξής: Κύμη, που καλείται Φρικωνίδα, Λά-

ρισες, Νέο τείχος. Τήμνος, Κίλλα, Νότιο, Αιγιρόεσσα, Πι-  
τάνη, Αιγαίες, Μύρινα, Γρύνεια· αυτές οι έντεκα είναι οι  
αρχαίες πόλεις των Αιολέων<sup>5</sup>. γιατί μια απ' τις αρχαίες, τη  
Σμύρνη, τους την απέσπασαν οι Ίωνες<sup>6</sup>. δηλαδή, κι οι πό-  
λεις των Αιολέων που χτίστηκαν στη στεριά της Ασίας ήταν  
δώδεκα. Λοιπόν, αυτοί οι Αιολείς έτυχε να εγκατασταθούν  
σε περιοχή πιο εύφορη από τους Ίωνες, αλλά το κλίμα της  
δεν είναι το ίδιο γλυκό.

**151.** Αυτές λοιπόν είναι οι πόλεις των Αιολέων στη στε-  
ριά της Ασίας, εκτός απ' εκείνες που είναι χτισμένες στην  
Ίδη<sup>7</sup>. γιατί εκείνες έχουν ξεκοπεί. Κι από τις άλλες, που εί-  
ναι στα νησιά τους, πέντε πόλεις μοιράζονται μεταξύ τους  
τη Λέσβο (γιατί την έκτη πόλη που είχε ιδρυθεί στη Λέσβο,  
την Αρίσβα, την κυρίεψαν οι Μηθυμναίοι κι έκαναν ανδρά-  
ποδα τους πολίτες της, κι ας κυλούσε το ίδιο αίμα στις φλέ-  
βες τους)· στην Τένεδο έχει χτιστεί μια πόλη, κι άλλη μια  
στα αποκαλούμενα Εκατό νησιά.

**Γ 60.** Έδωσα μεγαλύτερη έκταση στα όσα αφορούν στους  
Σαμίους, γιατί έχουν κατασκευάσει τα τρία μεγαλύτερα έρ-  
γα του ελληνικού κόσμου<sup>8</sup>. το πρώτο: ξεκινώντας απ' το χα-  
μηλότερο σημείο του, διατρύπησαν ένα βουνό, ψηλό ως εκα-  
τό πενήντα οργιές, με σήραγγα που έχει στόμιο και στις δυο  
άκρες του<sup>9</sup>. Το μήκος της σήραγγας είναι επτά στάδια, ενώ  
το ύψος της είναι όσο και το πλάτος της, οχτώ πόδια<sup>10</sup>. Και σ'  
αυτή τη σήραγγα, απ' τη μια άκρη ως την άλλη, έσκαψαν δεύ-  
τερη σήραγγα, είκοσι πήχες βαθιά και τρία πόδια πλατιά, μέ-  
σα απ' την οποία διοχετεύεται με σωλήνες το νερό, που έρχε-  
ται από μεγάλη πηγή και φτάνει στην πόλη τους. Κι αρχιτέ-  
κτονας αυτής της σήραγγας είναι ο Ευπαλίνος από τα Μέγα-  
ρα, ο γιος του Ναυστρόφου. Από τα τρία έργα λοιπόν το ένα  
είναι αυτό· το δεύτερο είναι ο μόλος<sup>11</sup> του λιμανιού, μες στη  
θάλασσα, με βάθος μπορεί και είκοσι οργιές και έκταση που  
ξεπερνά τους δυο σταδίους. Και τρίτο έργο που έχουν οικο-  
δομήσει· ναός<sup>12</sup>, ο μεγαλύτερος απ' όσους μας είναι γνωστοί,  
που ο πρώτος αρχιτέκτονας του ήταν ντόπιος, ο Ροίκος<sup>13</sup>, ο  
γιος του Φίλη. Αυτός είναι ο λόγος που έδωσα κάπως μεγα-  
λύτερη έκταση στα όσα αφορούν στους Σαμίους.

*Τα  
Πολυκράτεια  
έργα  
της Σάμου*



*Η σήραγγα του  
υδραγωγείου της  
Σάμου*

## 15.Β.

### α. Ερμηνευτικές Σημειώσεις

1. Για την *Καρία*, βλ. κεφ. Ε 103, παραπάνω, σελ. 57.
2. Για τη *Μυκάλη*, βλ. κεφ. Θ 90, παραπάνω, σελ. 183. Η επωνυμία του Ποσειδώνα *Ελικώνιος* προέρχεται είτε απ' το γνωστό βουνό της Βοιωτίας είτε από την πόλη Ελίκη των Αχαιών.
3. Ο ξέφυρος φυσά από τα δυτικά.
4. Το *Τριόπιον* (από το όνομα του οικιστή, του Τριοπίου) βρισκόταν πάνω σ' ένα ακρωτήριο της χερσονήσου της Κνίδου.

5. Στην απαρίθμηση των πόλεων της Αιολίδας (που είναι η απέναντι από τη Λέσβο μικρασιατική παραλία, από την Προποντίδα ως τον ποταμό Έρμο) ο Ηρόδοτος φαίνεται ν' ακολουθεί πορεία από τα βόρεια προς τα νότια.
6. Η αρχαϊκή **Σμύρνη** βρισκόταν 5 χιλ. ΒΔ. από τη σημερινή (και την ελληνιστική) πόλη. Η προσάρτησή της από τους Ίωνες, πιθανόν, έγινε στα 688 π.Χ.
7. Η **Ίδη** είναι το γνωστό βουνό της Τρωάδας (σημ. Kaz-Dag), ενώ **Εκατό νησιά** (λίγο παρακάτω) είναι το σύμπλεγμα των νησίδων απέναντι από τη Λέσβο και τα μικρασιατικά παράλια.
8. Το κεφ. Γ 60 αποτελεί παρέκβαση για τα περίφημα **Πολυκράτεια έργα** της Σάμου.
9. Οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν τη σήραγγα στα 1882 και δικαίωσαν απόλυτα την περιγραφή του Ηροδότου: είχε μήκος 370 μ. και σκοπός της ήταν να μεταφέρει νερό από πηγή, που βρισκόταν στις πλαγιές του λόφου Άμπελος, στην πόλη.
10. Αυτά τα μέτρα μήκους ισοδυναμούν: ο στάδιος, σε 184 μ., το πόδι, σε 0.33, η οργιά, σε 1,85 και ο πήχης σε 0.525 μ.
11. Αυτός ο μόλος, καθώς οι βραχίονές του ήταν σαν προέκταση των τειχών της πόλης, καθιστούσε το λιμάνι κλειστό.
12. Το **Ήραιον**, πράγματι, ήταν ο μεγαλύτερος, τότε, ναός του ελληνικού κόσμου· με δύο ιωνικές κιονοστοιχίες (δίπτερος), με διαστάσεις 105 x 52 μ.
13. Ο **Ροίκος**, σύγχρονος του Θεοδώρου (βλ. κεφ. Γ 41, σελ. 248.) έζησε στα μέσα του 6ου π.Χ. αιώνα.

### Θέματα για μελέτη - Ερωτήσεις

1. Σε ποιες, με σημερινή ορολογία, περιοχές των δυτικών παραλίων της Μ. Ασίας και σε ποια νησία του Αν. Αιγαίου εγκαταστάθηκε η καθεμιά από τις τρεις φυλές του ελληνικού κόσμου;
2. Ποια είναι η εντύπωσή σας για την αξιοπιστία της περιγραφής του Ηροδότου;
3. Τι δείχνει ότι η κοινή λατρεία ήταν συνεκτικό στοιχείο των ελληνικών φυλών των παραλίων της Μ. Ασίας;
4. Σύμφωνα με τις ιστορικές σας γνώσεις, με δεδομένο ότι ο πρώτος ελληνικός αποικισμός χρονολογείται τον 10ο π.Χ. αιώνα, ποια διάρκεια είχε η διαμονή συμπαγούς ελληνικού πληθυσμού στα παράλια της Μ. Ασίας; Ποια ήταν τα σημαντικότερα κέντρα του κατά την τελευταία περίοδο της διαμονής αυτής;



## ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ ΚΑΙ ΒΑΒΥΛΩΝΙΟΙ

### 16.Α.

*Η γεωγραφική και εθνογραφική παρέκβαση που κάνει ο Ηρόδοτος για τη Βαβυλωνία - Ασσυρία (οι δυο όροι εναλλάσσονται, ως συνώνυμοι, στην Ιστορία του) γίνεται ακριβώς τη στιγμή της σύγκρουσης με τους Πέρσες του Κύρου (539/38 π.Χ.). Η περιγραφή γίνεται σε δύο φάσεις: α) (κεφ. 178-187), λίγο πριν αρχίσουν οι επιχειρήσεις των Περσών, και β) (κεφ. 192 - 200), μετά την άλωσή της.*

Έκταση και  
οχύρωση  
της Βαβυλώνας

**Α 178.** Όταν ο Κύρος έβαλε στο χέρι του όλα τα μέρη της Μικράς Ασίας, επιτέθηκε εναντίον των Ασσυρίων. Η Ασσυρία λοιπόν έχει βέβαια και πολλές άλλες μεγάλες πόλεις, αλλά η πιο ξακουστή και η πιο καλά οχυρωμένη, αυτή που, όταν η Νινευί έγινε ερείπια<sup>1</sup>, έγινε η έδρα του βασιλείου, ήταν η Βαβυλώνα,<sup>2</sup> μια πόλη με τέτοια περίπου μορφή: απλώνεται σε μεγάλη πεδιάδα κι αποτελεί τετράγωνο, που η κάθε του πλευρά έχει μήκος εκατόν είκοσι σταδίων· και έτσι η περίμετρος της πόλης συνολικά φτάνει στους τετρακόσιους ογδόντα σταδίων. Αυτή λοιπόν είναι η έκταση της πόλης της Βαβυλώνας και χτίστηκε με τρόπο που την έκανε την ομορφότερη απ' όλες τις πόλεις που μας είναι γνωστές. Πρώτα πρώτα τη ζώνει ολόγυρα μια τάφρος βαθιά και πλατιά γεμάτη νερό κι έρχεται μετά τείχος που το πάχος του είναι πενήντα βασιλικοί πήχεις και το ύψος του διακόσιοι πήχεις.<sup>3</sup>

**179.** Οφείλω επιπρόσθετα να πω πού χρησιμοποιήθηκαν τα χώματα που έβγαλαν από την τάφρο και με ποιο τρόπο είχε οικοδομηθεί το τείχος. Σκάβοντας την τάφρο, την ίδια ώρα έκαναν πλιθιά απ' το χώμα που έβγαζαν από το σκάμμα, κι αφού έκοβαν αρκετά πλιθιά τα έψηναν σε καμίνια· κι ύστερα, χρησιμοποιώντας για πηλό καντή ασφαλτο και στρώνοντας πάνω σε κάθε τριάντα σειρές πλιθιών πλέγματα από καλάμια, έχτιζαν πρώτα πρώτα τα τοιχώματα της τάφρου, και κατόπιν το καθαυτό τείχος με τον ίδιο τρόπο. Και στην κορυφή του τείχους, στη μια και στην άλλη του άκρη, έχτισαν μονόπατα οικοδομήματα, αντικριστά το ένα με το άλλο· κι άφησαν στο ενδιαμέσο των οικοδομημάτων διάδρομο, όσο για να περνά τέθριππο.<sup>4</sup> Και στα τείχη γύρω γύρω έφτιαξαν εκατό πύλες, όλες από χαλκό, όπως από χαλκό είναι και οι παραστάτες και τα ανώφλια τους. Υπάρχει και μια άλλη πόλη, που απέχει από τη Βαβυλώνα δρόμο οχτώ ημερών· τ' όνομά της είναι Ις. Εκεί υπάρχει και μικρό ποτάμι, που και αυτό ονομάζεται Ις και χύνει τα νερά του στον ποταμό Ευφράτη. Λοιπόν από τις πηγές του ποταμού που λέγεται Ις μαζί με το νερό αναβλύζουν και σβόλοι ασφάλτου· απ' εδώ κουβαλήθηκε η ασφαλτος για τα τείχη της Βαβυλώνας.

*Τα τείχη  
των  
Βαβυλωνίων*

**180.** Λοιπόν μ' έναν τέτοιο τρόπο είχε οχυρωθεί με τείχη η Βαβυλώνα· τώρα, η πόλη αποτελείται από δυο τομείς· γιατί τη χωρίζει στη μέση ποταμός, που λέγεται Ευφράτης, που κατεβάζει τα νερά του από τη χώρα των Αρμενίων και είναι μεγάλος και βαθύς και ορμητικός και χύνεται στην Ερυθρά θάλασσα<sup>5</sup>. Λοιπόν οι βραχίονες των τειχών και των δυο τομέων της πόλης<sup>6</sup> προχωρούν και φτάνουν ως τις όχθες του ποταμού· κι απ' το σημείο εκείνο στρίβουν και προχωρούν, ακολουθώντας τις όχθες του ποταμού σ' όλο το μήκος τους με ξερολιθιά από ψημένα πλιθιά. Τώρα, την καθαυτή πόλη, που είναι όλο τριώροφα και τετραώροφα σπίτια, την κόβουν δρόμοι ολόισιοι<sup>7</sup> και άλλοι, κι εκείνοι που έχουν κατεύθυνση κάθετη προς τον ποταμό. Λοιπόν, στα σημεία που ο καθένας απ' αυτούς τους δρόμους συναντούσε την ξερολιθιά, βρίσκονταν μικρότερες πύλες — πόσα ήταν τα καντούνια; τόσες και αυτές. Ήταν κι αυτές χάλκινες και έβγαζαν στον ποταμό.

*Πολεοδομία  
της Βαβυλώνας*





*Ναοί και  
ανάκτορα*

**181.** Λοιπόν τα τείχη αυτά είναι ο θώρακας της πόλης· αλλά παραμέσα και δεύτερο τείχος<sup>8</sup> ζώνει την πόλη, όχι και πολύ πιο αδύναμο από το άλλο, αλλά πιο στενό. Και στον καθένα από τους δυο τομείς της πόλης<sup>9</sup> χτίστηκαν, ζωσμένα με κάστρα, τα ανάκτορα στον ένα, με περίβολο ψηλό και ισχυρό, στο άλλο πάλι λατρευτικό κέντρο του Διός Βήλου<sup>10</sup>, με χάλκινες πύλες, τετράγωνο, με πλευρά δυο σταδίων· αυτό βρισκόταν στη θέση του και στον καιρό μου. Και στη μέση του λατρευτικού κέντρου έχει οικοδομηθεί πύργος καλοχτισμένος, με έναν στάδιο μήκος κι έναν πλάτος· πάνω σ' αυτό τον πύργο πατά κι υψώνεται δεύτερος πύργος, και πάνω σ' αυτό τον δεύτερο τρίτος και πάει λέγοντας, ώσπου φτάνουμε στον όγδοο πύργο. Και γύρω γύρω, στην εξωτερική πλευρά όλων των πύργων, έχει κατασκευαστεί δρόμος που ανηφορίζει· κι όταν φτάνεις κάπου στη μέση αυτού του ανηφορικού δρόμου, βρίσκεις πλατύσκαλο και πεζούλια, για να παίρνεις ανάσα, όπου κάθονται και παίρνουν ανάσα αυτοί



που ανεβαίνουν. Και πάνω στον τελευταίο πύργο υψώνεται μεγάλος ναός· και μέσα στο ναό είναι τοποθετημένο μεγάλο κρεβάτι καλοστρωμένο και δίπλα του τοποθετήθηκε χρυσό τραπέζι· όμως δεν έχει στηθεί εκεί κανένα άγαλμα κι ούτε περνά τη νύχτα του εκεί κανένας, παρά μονάχα μια γυναίκα του τόπου, αυτήν που, όπως λένε οι Χαλδαίοι<sup>11</sup> (οι ιερείς αυτού του θεού), θα τη διαλέξει ο θεός ανάμεσα απ' όλες.

**182.** Κι αυτοί οι ίδιοι λένε, πάντως εμένα δε μου φαίνονται αξιόπιστα τα λόγια τους, ότι ο ίδιος ο θεός έρχεται συχνά στο ναό και αναπαύεται στο κρεβάτι.

**183.** Και στο κάτω μέρος του λατρευτικού κέντρου υπάρχει κι άλλος ναός, όπου βρίσκεται μεγάλο χρυσό άγαλμα του Δία<sup>12</sup>, καθισμένου, και στο πλάι του έχει τοποθετηθεί μεγάλο χρυσό τραπέζι· από χρυσάφι είναι και το βάθρο του κι ο θρόνος του. Κι όπως έλεγαν οι Χαλδαίοι, γι' αυτά απαιτήθηκαν οκτακόσια τάλαντα χρυσάφι. Κι έξω από το ναό υπάρχει χρυσός βωμός· μάλιστα υπάρχει κι άλλος βωμός, μεγάλος, πάνω στον οποίο θυσιάζουν ζώα βοσκής μεγαλωμένα· γιατί πάνω στο χρυσό βωμό δεν επιτρέπεται να θυσιάζουν παρά μονάχα αυτά που ακόμα βυζαίνουν· μάλιστα πάνω στον μεγάλο βωμό καίνε στη χάρη του θεού οι Χαλδαίοι χίλια τάλαντα λιβάνι κάθε χρόνο, τις μέρες της γιορτής αυτού του θεού· και μες σ' αυτό το τέμενος υπήρχε την εποχή του Κύρου ανδριάντας δώδεκα πήχες ψηλός, από χρυσάφι, συμπαγής. Εγώ αυτόν τον ανδριάντα δεν τον είδα και λέω αυτά που άκουσα από τους Χαλδαίους.

**187.** Η βασίλισσα της Βαβυλώνας Νίτωκρις σοφίστηκε μια απάτη σαν την ακόλουθη<sup>13</sup>, κατασκεύασε για τον εαυτό της τάφο ψηλά, πάνω από την πιο πολυσύχναστη πύλη της πόλης, κι έτοιμους να προεξέχει από την πύλη, κι έβαλε να χαράξουν σ' αυτό τον τάφο επιγραφή που έλεγε τα εξής: «Όποιος απ' τους βασιλιάδες που θα με διαδεχτούν στο θρόνο της Βαβυλώνας βρεθεί σε ανάγκη για χρήματα, ας ανοίξει τον τάφο κι ας πάρει όσα χρήματα θέλει· να μη τον ανοίξει όμως χωρίς λόγο, αν δεν έχει ανάγκη από χρήματα· γιατί δε θα του βγεί σε καλό». Ο τάφος αυτός έμεινε απαραβίαστος, ως τον καιρό που το βασίλειο έπεσε στα χέρια του Δαρείου. Ο Δαρείος λοιπόν σκέφτηκε πως είναι παράλογο, από τη μια να μένει σε αχρηστία

*Η απάτη  
της  
Νιτώκριδας*

αυτή η πύλη, κι από την άλλη, ενώ εκεί μέσα υπήρχαν χρήματα και η επιγραφή από μόνη της παρακινούσε, να μη τα βάλει στο χέρι<sup>14</sup>. Κι ο λόγος που δε χρησιμοποιούσε καθόλου αυτή την πύλη ήταν ο εξής· αν περνούσε απ' αυτή, θα είχε το λείψανο πάνω απ' το κεφάλι του. Κι όταν άνοιξε τον τάφο, δε βρήκε βέβαια χρήματα, αλλά το λείψανο και επιγραφή που έλεγε τα εξής: «Αν δεν ήσουν άπληστος για χρήμα και δεν αγαπούσες το άνομο κέρδος, δε θ' άνοιγες φέρετρο πεθαμένου». Κάπως έτσι λένε ότι πολιτεύτηκε αυτή η βασίλισσα.

*Η γονιμότητα  
της Ασσυρίας*

**192.** Τώρα, τι μπορεί να δώσει η χώρα των Βαβυλωνίων θα το κάνω φανερό και με πολλά άλλα τεκμήρια κι ανάμεσά τους με το εξής· όλη η επικράτεια έχει διαιρεθεί ώστε, εκτός απο το φόρο, να εξασφαλίζονται για τον Μεγάλο βασιλιά<sup>15</sup> προμήθειες τροφίμων για τον ίδιο και για το στρατό του. Λοιπόν, από τους δώδεκα μήνες που έχει ο χρόνος, για τους τέσσερις εξασφαλίζει τον εφοδιασμό του η χώρα των Βαβυλωνίων και για τους οχτώ όλη η υπόλοιπη Ασία· έτσι η χώρα των Ασσυρίων δείχνει ότι μπορεί να δώσει το ένα τρίτο της παραγωγής της Ασίας. Και η σατραπεία (έτσι οι Πέρσες αποκαλούν τη γενική διοίκηση), που αποτελεί αυτή η χώρα, είναι απ' όλες τις σατραπείες η πιο προσοδοφόρα, αφού στα ταμεία του Τριτανταίχημ, του γιου του Αρταβάζου,<sup>16</sup> που ο βασιλιάς τού παραχώρησε αυτή τη σατραπεία, έμπαινε κάθε μέρα ασημί μια αργάβη σωστή<sup>17</sup>, κι είχε αρσενικά άλογα στους ιδιωτικούς του στάβλους (σ' αυτά δε συνυπολογίζονται τα πολεμικά άτια) οχτακόσια, ενώ φοράδες για καβάλημα δεκαέξι χιλιάδες· γιατί ο καθένας από τους επιβήτορες καβαλούσε είκοσι φοράδες. Κι όσο από ινδικά σκυλιά<sup>18</sup>, τόσο μεγάλο πλήθος απ' αυτά συντηρούσε, ώστε τέσσερα κεφαλοχώρια του κάμπου είχαν απαλλαγεί απ' τους άλλους φόρους και είχαν επιφορτισθεί με τον εφοδιασμό τροφής για τα σκυλιά αυτά. Λοιπόν τέτοια έσοδα είχε ο σατράπης της Βαβυλώνας.

*Τα φορτηγά  
πλοία των  
Βαβυλωνίων*

**194.** Κι έρχομαι να περιγράψω αυτό που μου προξένησε τον μεγαλύτερο θαυμασμό, ύστερα βέβαια απ' την ίδια την πόλη, απ' όσα είδα σ' αυτή τη χώρα. Τα πλοία με τα οποία, αφήνοντας να τα κατεβάξει το ρεύμα του ποταμού<sup>19</sup>, πηγαίνουν στη Βαβυλώνα, είναι στρογγυλά κι όλο από δέσμα· δηλαδή στη χώρα των Αρμενίων, που είναι εγκατεστημένοι πιο πάνω απ' τους Ασσυρίους, φτιάχνουν από ιτιές τα στραβόξυλα για

το σκαρί και τεντώνουν απ' έξω γύρω γύρω τομάρια έτσι που να το σκεπάζουν, όπως κάνουν στα πατώματα ενός σπιτιού, χωρίς να κάνουν την πρύμη πλατύτερη ούτε την πλώρη στενότερη (ώστε να ξεχωρίζουν), αλλά του δίνουν σχήμα στρογγυλής ασπίδας και στρώνουν όλο το πλεούμενο με καλάμιές σιταριού· ύστερα το γεμίζουν με φορτίο και τ' αφήνουν να το πάρει το ποτάμι· κυρίως κατεβάζουν πιθάρια βυσσινιά γεμάτα κρασί. Την πορεία του πλοίου ρυθμίζουν με δυο κουπιά δυο άντρες που στέκονται όρθιοι· ο ένας τους τραβά το κουπί του προς τα μέσα, ο άλλος το δικό του το σπρώχνει προς τα έξω. Αυτά τα πλεούμενά τους τα κάνουν και πολύ μεγάλα και μικρότερα· πάντως τα μεγαλύτερα απ' αυτά έχουν χωρητικότητα ως και πέντε χιλιάδες τάλαντα<sup>20</sup>. Και σε κάθε πλεούμενο είναι κι ένα γομάρι ζωντανό, αλλά στα μεγαλύτερα και περισσότερα. Λοιπόν, όταν φτάσουν με το πλεούμενό τους στη Βαβυλώνα και ξεπουλήσουν το φορτίο τους, βγάζουν στο σφυρί τα στραβόξυλα του σκαριού κι όλα τα καλάμια, τα τομάρια όμως τα στοιβάζουν πάνω στα γομάρια και παίρνουν το δρόμο του γυρισμού για τη χώρα των Αρμενίων. Γιατί είναι αδύνατο με οποιονδήποτε τρόπο ν' ανεβεί κανείς το ποτάμι, έτσι που είναι ορμητικό, με πλοίο, και αυτός είναι ο λόγος που δε φτάνουν τα πλεούμενά τους από ξύλο, αλλά με δέρματα. Κι όταν, σαλαγώντας τα γομάρια τους, επιστρέφουν στη χώρα των Αρμενίων, κατασκευάζουν με τον ίδιο τρόπο άλλα πλεούμενα.

**196.** Το πιο σοφό τους έθιμο, κατά τη γνώμη μου, που, όπως άκουσα, το έχει και μια φυλή των Ιλλυριών<sup>21</sup>, οι Ενετοί, είναι το εξής· σε κάθε χωριό μια φορά το χρόνο έκαναν τούτο· τις κοπέλες που έφτανε η ώρα της παντρείας τους, αφού τις συγγεντρωναν, τις οδηγούσαν όλες μαζί σ' ένα μέρος και γύρω τους στέκονταν συγγεντρωμένοι άντρες. Κι ένας ντελάλης τις σήκωνε μια μια και τις πουλούσε, πρώτη πρώτη αυτή που έβαζε κάτω στην ομορφιά όλες τις άλλες και κατόπιν, μόλις αυτή πουλιόταν πετυχαίνοντας πολύ καλή τιμή, διαλαλούσε άλλη, που ερχόταν δεύτερη στην ομορφιά μετά από την πρώτη· κι όποιος τις αγόραζε είχε σκοπό να τις παντρευτεί. Λοιπόν οι υποψήφιοι γαμπροί που ανήκαν στους ευκατάστατους Βαβυλωνίους, ύστερ' από πλειοδοσία ανάμεσά τους, αγόραζαν τις καλλονές· όσοι υποψήφιοι γαμπροί όμως ήταν άνθρωποι του λαού, αυτοί δε σήκωναν τα μάτια για τα κάλλη, αλλά έπαιρναν χρήματα και τ' ασχημούλικά κορίτσια. Δηλαδή, μόλις ο ντελά-

*Το πιο  
σοφό έθιμο*

λης τέλειωνε τη δημοπρασία για τις πιο όμορφες, με τη σειρά τους την καθεμιά, κατόπι σήκωνε την πιο άσχημη ή αν είχε καμιά σακάτισσα, και την έβγαζε στο σφυρί — ποιος ήθελε να την παντρευτεί παίρνοντας τα λιγότερα χρήματα· τελικά η κοπέλα κατακυρωνόταν σ' αυτόν που τη δεχόταν με τα λιγότερα χρήματα· και τα χρήματα αυτά προέρχονταν από τις όμορφες κοπέλες, κι έτσι οι όμορφες έβρισκαν γαμπρό για τις άσχημες και τις σακάτισσες. Και απαγορευόταν να βρει κανείς γαμπρό της αρεσιιάς του μόνος τους για τη θυγατέρα του, όπως και αυτός που αγόραζε μια κοπέλα να την πάρει στο σπίτι του χωρίς εγγυητή, αλλά έπρεπε πρώτα να παρουσιάσει εγγυητές, ότι ναι, θα την παντρευτεί, και μετά να την πάρει στο σπίτι του· αν όμως δεν ταίριαζε το αντρόγνυο, ίσχυε το έθιμο να επιστρέφονται τα χρήματα. Κι αν κάποιος από άλλο χωριό ερχόταν κι ήθελε ν' αγοράσει κοπέλα, κανένα πρόβλημα. Λοιπόν, το πιο ωραίο έθιμό τους ήταν αυτό.

## 16. Β.

### α. Ερμηνευτικές Σημειώσεις

1. Η πρωτεύουσα των Ασσυρίων Νινευί καταστράφηκε στα 612 π.Χ. από τον βασιλιά των Μήδων Κυαξάρη.
2. Το όνομα *Βαβυλών* σήμαινε “πόλη του θεού”· είναι η Βαβέλ της Παλαιάς Διαθήκης. Τα ερείπια, που σώζονται σήμερα, είναι της πόλης που είχε χτιστεί γύρω στα 600 π.Χ.· ήταν η πόλη που επισκέφτηκε ο Ηρόδοτος.
3. Σύμφωνα με τα μέτρα που δίνει ο Ηρόδοτος, η περίμετρος της Βαβυλώνας ήταν 80 χιλιόμετρα, το πάχος των τειχών 25 και το ύψος 100 μ. Οι διαστάσεις αυτές φαίνονται υπερβολικές. Όμως, σ' ό,τι αφορά στην οχύρωση της Βαβυλώνας, που την περιγράφει με ιδιαίτερη φροντίδα ο Ηρόδοτος, οι αρχαιολογικές έρευνες τον δικαιώνουν στα σημαντικότερα σημεία: την τεχνική της οικοδόμησης, τον διάδρομο για το τέθριππο, τις πύλες του τείχους κτλ.
4. *Τέθριππον* ήταν άρμα που το έσερναν τέσσερα άλογα.
5. Εδώ, με τον όρο *Ερυθρά θάλασσα*, εννοείται ο Περσικός κόλπος.
6. Το ένα τείχος βρισκόταν στην ανατολική, το άλλο στη δυτική όχθη του Ευφράτη. Σώθηκαν ερείπια μόνο της ανατολικής όχθης.
7. Η ρυμοτομία της Βαβυλώνας, που “την κόβουν δρόμοι ολόισιοι”, θυμίζει τα πολεοδομικά σχέδια του περίφημου Ιπποδάμου του Μιλήσιου.
8. “Δεύτερο τείχος” πρέπει να ήταν ο (εσωτερικός) κύριος περίβολος της πόλης.

9. Δηλαδή τα δυο μέρη στα οποία χώριζε την πόλη ο Ευφράτης.
10. Ο Ζευς-Βήλος (ή Bel-Marduk) ήταν ο πολιούχος της Βαβυλώνας. Ο πύργος, πάνω στον οποίο ήταν χτισμένος ο ναός με αλληπάλληλα επίπεδα, ονομαζόταν Etemeneki (“το θεμέλιο της γης και του ουρανού”) και είναι ο γνωστός μας Πύργος της Βαβέλ.
11. Οι **Χαλδαίοι** αποτελούσαν ιερατική κάστα που χοροστατούσε στις τελετουργίες και ασκούσε την αστρολογία.
12. Φυσικά, πρόκειται για το άγαλμα του εντοπίου θεού που ταυτιζόταν με τον Δία, του Βήλου. Παρακάτω, το τάλαντο ισοδυναμεί με 26, 25 κιλά και οι 12 πήχεις με 5 μ.
13. Δεν έγινε δυνατό να ταυτιστεί αυτή η *Νίτωκρις* με συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο. Το πιθανότερο είναι να έχει αποδώσει σ’ αυτήν ο Ηρόδοτος τα περίφημα έργα του Ναβαχοδονόσορα.
14. Η φιλοχρηματία του Δαρείου ήταν παροιμιώδης. Βλ. και παρακάτω, κεφ. Γ 117, σελ. 236.
15. Με τον όρο “Μεγάλος βασιλιάς” (ή, απλώς, “βασιλιάς”) οι Έλληνες εννοούσαν τον βασιλιά των Περσών.
16. Για τον εξαίρετο αυτό στρατηγό του Ξέρξη, βλ. παραπάνω, κεφ. Η 26, σελ. 122.
17. Το μέτρο **αρτάβη** ισοδυναμούσε σε 55 λίτρα.
18. Τα ινδικά σκυλιά, της ράτσας “μολοσσός”, ήταν περίφημα. Τα χρησιμοποιούσαν σε κυνήγια λιονταριών.
19. Ποταμός, εδώ, είναι ο Ευφράτης.
20. Έτσι, κατά τον Ηρόδοτο, τα πλοιάρια αυτά μετέφεραν βάρη 130 τόνων, κάτι που φαίνεται υπερβολικό.
21. Οι **Ιλλυριοί** ήταν βαρβαρική φυλή που κατοικούσε στη σημερινή Αλβανία και έφτανε ως τον μυχό του Αδριατικού κόλπου.

### Θέματα για μελέτη - Ερωτήσεις

1. Φαίνεται ότι ο Ηρόδοτος στο ταξίδι του στη Βαβυλώνα εντυπωσιάστηκε κυρίως από τα εξαιρετικά, ιδίως για Έλληνες, μεγάλα μεγέθη: πόλεων, οχυρωμάτων, οικοδομημάτων, γεωργικής παραγωγής κτλ. Να εντοπίσετε τα μεγέθη αυτά και να τα συγκρίνετε με όσα αντίστοιχα ξέρετε από την αρχαία Ελλάδα.
2. Σε ποιων έργων την κατασκευή φαίνεται η έλλειψη πέτρας, που χαρακτήριζε την περιοχή της Βαβυλώνας;
3. Ποιες αρετές του “περιηγητή Ηροδότου” μπορούμε να διακρίνουμε στην ενότητα αυτή;



Χάρτης της Αρχαίας Αιγύπτου





## ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΚΑΙ ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ

### 17. Α.

Στα 525 π.Χ. ο Καμβύσης θα επιχειρήσει εκστρατεία εναντίον της Αιγύπτου που θα καταλήξει σε ολοκληρωτική υποταγή του κράτους των φαραώ. Με αυτή την αφορμή ο Ηρόδοτος θα περιγράψει τη χώρα και τους κατοίκους, τον πολιτισμό και τα μνημεία της Αιγύπτου, αλλά και την αρχαιότερη ιστορία της, στην εκτενέστερη παρέκβαση της Ιστορίας του.

**Β.4.** Οι ιερείς<sup>1</sup> των Αιγυπτίων<sup>2</sup> λοιπόν με χειροπιαστές μαρτυρίες για τα περισσότερα απ' αυτά ισχυρίζονταν ότι έτσι έγιναν κι έλεγαν ότι πρώτος άνθρωπος που βασίλευσε στην Αίγυπτο ήταν ο Μιν<sup>3</sup>. Στον καιρό του, εκτός από το νομό των Θηβών<sup>4</sup>, ολόκληρη η Αίγυπτος ήταν βαλτοτόπι και κανένα μέρος της δε φαινόταν πάνω απ' τα νερά από όσα σήμερα απλώνονται κάτω απ' τη λίμνη Μοίριδα<sup>5</sup>, που για να φτάσεις σ' αυτήν, πλέοντας από τη θάλασσα και ανεβαίνοντας τον ποταμό, χρειάζονται επτά μέρες.

**5.** Έμεινα με την εντύπωση ότι οι πληροφορίες που έδιναν για τη χώρα τους ήταν σωστές. Γιατί κι ένας που δεν κατατοπίστηκε καθόλου από πρίν, αλλά την είδε — φτάνει βέβαια να 'χει μυαλό — αντιλαμβάνεται ότι την περιοχή της Αιγύπτου, στην οποία φτάνουν με τα καράβια τους οι

*Η αρχαιότερη  
μορφολογία  
της Αιγύπτου*

*Η Αίγυπτος  
δώρο  
του Νείλου*

Ἕλληνες, την έχουν επίκτητη οι Αιγύπτιοι και την πήραν δώρο απ' τον ποταμό <sup>6</sup>, ακόμα και τα μέρη που βρίσκονται πάνω απ' τη λίμνη αυτή σε απόσταση τριων ημερών ταξιδιού με πλοίο· γι' αυτά όμως τα μέρη οι ιερείς δεν έλεγαν τέτοιο πράγμα, στην πραγματικότητα όμως κι εκεί το ίδιο φαινόμενο συνέβη. Γιατί από φυσική άποψη η γη της Αιγύπτου παρουσιάζει την εξής εικόνα: πρώτα πρώτα, καθώς πλησιάζει στη στεριά το καράβι σου κι ενώ ακόμα θέλει μιας μέρας δρόμο για να πιάσει στεριά, αν ρίξεις στο βυθό βολίδα, θα σου κουβαλήσει απάνω πηλό, κι ας είσαι σε νερά έντεκα οργιές βαθιά <sup>7</sup>. Απ' αυτό λοιπόν φαίνεται ποια έκταση πήραν οι προσχώσεις.

Σχήμα και  
έκταση  
της Αιγύπτου

**6.** Τώρα, η καθαυτό Αίγυπτος έχει παραθαλάσσια έκταση εξήντα schoinon <sup>8</sup> σύμφωνα με τα όρια που εμείς δεχόμαστε για την Αίγυπτο, δηλαδή απ' τον Πλινθινήτη κόλπο ως τη λίμνη Σερβωνίδα, στην οποία φτάνει το Κάσιο όρος <sup>9</sup>· με αφετηρία λοιπόν τη λίμνη αυτή, θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε την παραθαλάσσια έκταση της Αιγύπτου σε τρεις χιλιάδες εξακόσιους σταδίους.

**7.** Λοιπόν, απ' τα παράλια ως την Ηλιούπολη <sup>10</sup>, στο εσωτερικό της χώρας, η Αίγυπτος είναι πλατιά, με ομαλή κλίση προς τη θάλασσα, πλούσια σε νερό, και βαλτοτόπι. Και όποιος ανεβαίνει από τη θάλασσα στην Ηλιούπολη, έχει να πορευτεί δρόμο που έχει μήκος ίσο σχεδόν με το δρόμο που από την Αθήνα, απ' τον βωμό των δώδεκα θεών <sup>11</sup>, φέρνει στην πόλη Πίσσα <sup>12</sup> και στο ναό του Ολυμπίου Διός, δηλαδή χίλιους πεντακόσιους σταδίους.

**8.** Αντίθετα, απ' την Ηλιούπολη και πάνω η Αίγυπτος είναι στενή. Γιατί απ' το ένα μέρος εκτείνεται η οροσειρά της Αραβίας, που έχει κατεύθυνση απ' το βορρά προς τα μεσημβρινά και το νότο και προχωρά συνεχώς προς τα πάνω, προς τη θάλασσα που ονομάζεται Ερυθρά <sup>13</sup>· σ' αυτό το βουνό βρίσκονται τα λατομεία <sup>14</sup>, απ' όπου έκοψαν τους ογκόλιθους για τις πυραμίδες της Μέμφης <sup>15</sup>. Κι απ' τη μεριά της Λιβύης, εκτείνεται άλλο βουνό της Αιγύπτου, όλο βράχια, θαμμένο στην άμμο· σ' αυτό βρίσκονται οι πυραμίδες κι έχει την ίδια κατεύθυνση με το νότιο μέρος του Αραβικού βουνού. Λοιπόν, από την Ηλιούπολη και πάνω μικρή



είναι η έκταση που μπορείς να την πείς Αίγυπτο, ενώ σε έκταση που θέλει, για να τη διασχίσεις με πλοίο ανεβαίνοντας τον ποταμό, ταξίδι δεκατεσσάρων ημερών, η Αίγυπτος είναι στενή. Κι η χώρα που βρίσκεται ανάμεσα στα δυο βουνά που αναφέραμε είναι πεδιάδα, και υπολογίζω πως, στο πιο στενό σημείο της, η απόσταση ανάμεσα στο Αράβιο όρος και στο όρος που ονομάζεται Λιβυκό δεν ξεπερνά τους διακόσιους σταδίου. Κι από κει και πάνω πάλι η Αίγυπτος γίνεται πλατιά.

**10.** Τώρα, το μεγαλύτερο μέρος της χώρας για την οποία κάναμε λόγο, κατά τα λεγόμενα των ιερέων και την προσωπική μου εντύπωση, το απέκτησαν οι Αιγύπτιοι από προσχώσεις. Γιατί μου φαίνεται ότι η περιοχή ανάμεσα στα δυο βουνά που βρίσκονται πάνω από την πόλη Μέμφη (για τα οποία έγινε λόγος) κάποτε ήταν θαλάσσιος κόλπος, όπως τα μέρη γύρω από το Ίλιο και την Τευθρανία και την Έφεσο και τον κάμπο του Μαιάνδρου <sup>16</sup> — στο μέτρο που μπορούμε να παρομοιάσουμε αυτά τα μικρά μέρη με μεγαλύτερα· γιατί κανένας από τους ποταμούς, με τις προσχώσεις των οποίων δημιουργήθηκε αυτή η πεδιάδα, δεν μπορεί να συγκριθεί στον πλούτο των νερών του μ' ένα μονάχα στόμιο του Νείλου, που έχει πέντε στόμια. Υπάρχουν κι άλλοι ποταμοί, που δεν έχουν το μέγεθος του Νείλου, όμως έχουν παρουσιάσει μεγάλα κατορθώματα· μπορώ ν' αναφέρω τα ονόματά τους, και άλλων και ιδιαίτερα του Αχελώου, που, διασχίζοντας με τα νερά του την Ακαρνανία και χύνοντάς τα στη θάλασσα, έχει κάνει κιόλας στεριά τις μισές απ' τις Εχινάδες νήσους.

*Οι προσχώσεις  
του Νείλου*

**12.** Λοιπόν, για όσα αφορούν στην Αίγυπτο δίνω πίστη και στα λόγια αυτών που λεν τα παραπάνω και προσωπικά σχημάτισα με βεβαιότητα τη γνώμη ότι οπωσδήποτε αυτή είναι η πραγματικότητα, γιατί είδα πρώτα πρώτα ότι η Αίγυπτος προεξέχει προς τη θάλασσα απ' τη γειτονική της χώρα κι έπειτα βρίσκονται κοχύλια πάνω στα βουνά της· κι ένα στρώμα άρμης κατακάθεται πάνω τους, έτσι που να προκαλεί φθορές και στις πυραμίδες, και το βουνό που βρίσκεται πάνω από τη Μέμφη, μονάχα αυτό απ' όλη την Αίγυπτο να έχει άμμο· κι επιπρόσθετα το χώμα της Αιγύπτου δε

*Γεωλογικές  
παρατηρήσεις*

μοιάζει ούτε με της Αραβίας (κι ας είναι γειτονική) ούτε με της Λιβύης, αλλά ούτε και με της Συρίας (γιατί στα παραθαλάσσια της Αραβίας ζουν Σύριοι), αλλά είναι μαύρο και ευκολότριφτο, καθότι είναι λάσπη και πρόσχωση που την κατέβασε ο ποταμός από την Αιθιοπία. Ξέρουμε όμως ότι το χώμα της Λιβύης είναι πιο κοκκινωπό και με κάπως περισσότερη άμμο, ενώ της Αραβίας και της Συρίας είναι αργιλόχωμα, και με αρκετές πέτρες.

*Η γεωργία  
της Αιγύπτου*

**14.** Λοιπόν, αν, όπως είπα και παραπάνω, η χώρα που βρίσκεται από τη Μέμφη και κάτω (γιατί αυτή είναι που ολοένα ανεβαίνει) επιμένει να κερδίζει όλο και πιο πολύ ύψος με το ρυθμό του περασμένου καιρού, τι άλλο μπορεί να περιμένει τους Αιγυπτίους που ζουν σ' αυτά τα μέρη παρά μονάχα η πείνα, εφόσον ούτε βροχές θα πέφτουν στη χώρα τους<sup>17</sup> ούτε ο ποταμός θα μπορεί να ξεχειλίζει και ν' αρδεύει τα χωράφια τους; Γιατί τώρα βέβαια αυτοί με το μικρότερο κόπο απ' όλους τους άλλους λαούς (αλλά κι απ' όλους τους υπόλοιπους Αιγυπτίους) σοδειάζουν τον καρπό από τη γή, αφού ούτε μοχθούν ανοίγοντας με αλέτρι αυλάκια ούτε σκαλίζουν ούτε κάνουν καμιά άλλη απ' τις δουλειές που με ιδρώτα κάνουν οι άλλοι άνθρωποι για τα γεννήματά τους, αλλά, από την ώρα που ο ποταμός κατεβάζει νερό από μόνος του και αρδεύει τα χωράφια τους, κι αφού τα αρδεύει, τραβά πίσω τα νερά του από κει, τότε ο καθένας τους σπέρνει τα χωράφια του και κατόπιν ρίχνει μες σ' αυτά γουρουνία· και όταν τα γουρουνία παραχώσουν το σπόρο, από κει και πέρα κάθεσαι και περιμένει το θερισμό, κι αφού τα γουρουνία τού κάνουν τον αλωνισμό, χωρίς κόπο εξασφαλίζει το σιτάρι του.

*Οι πλημμύρες  
του Νείλου*

**19.** Κι όταν ανεβαίνουν τα νερά του, ο Νείλος πλημμυρίζει όχι μόνο το Δέλτα, αλλά και κάποιες περιοχές της χώρας που θεωρούνται ότι ανήκουν στη Λιβύη και στην Αραβία — φτάνουν σε απόσταση ακόμα και δυο ημερών πεζοπορίας από το Δέλτα, και προς τη μια κατεύθυνση και προς την αντίθετή της, άλλοτε σε πιο μεγάλη και άλλοτε σε πιο μικρή απόσταση. Για το ιδιαίτερο όμως χαρακτηριστικό του ποταμού δεν μπόρεσαν να με κατατοπίσουν ούτε οι ιερείς ούτε κανένας άλλος. Και με ιδιαίτερο ενδιαφέρον ρωτούσα

να μου πουν ποιος είναι ο λόγος που ο Νείλος, αρχίζοντας από το θερινό ηλιοστάσιο <sup>18</sup>, κατεβαίνει φουσκωμένος εκατό μέρες και, φτάνοντας περίπου στην εκατοστή, ξαναγυρνά στην κοίτη του με χαμηλωμένη τη στάθμη των νερών του, ώστε συνεχώς όλο το χειμώνα το ρεύμα του είναι μικρό, ωστόσο πάλι έρθει το θερινό ηλιοστάσιο. Λοιπόν, γι' αυτό το ζήτημα δεν μπόρεσε να με κατατοπίσει κανένας Αιγύπτιος, όταν τους ρωτούσα ποιο μυστήριο κρύβει ο Νείλος, ώστε να παρουσιάζει το αντίθετο φαινόμενο <sup>19</sup> από τους υπόλοιπους ποταμούς. Λοιπόν θέλοντας να κατατοπιστώ γι' αυτό το ζήτημα τους ρωτούσα επίσης για ποιο λόγο μόνος απ' όλους τους ποταμούς δε σκορπίζει δροσερές αύρες.

*Στα κεφ. 65-67 ο Ηρόδοτος μεταβαίνει από τη θρησκεία και λατρεία των Αιγυπτίων (για την οποία μίλησε στα κεφ. 37-64) στην περιγραφή της ζωής των· η μετάβαση γίνεται ομαλά, γιατί η περιγραφή δεν απομακρύνεται απότομα από την περιοχή της λατρείας, που χαρακτηριζόταν από τη σημαντική θέση που κατείχαν σ' αυτήν τα ζώα.*

**65.** Οι Αιγύπτιοι λοιπόν τελούν με υπερβολική ευλάβεια και τα άλλα θρησκευτικά τους καθήκοντα και ιδαίτερα τα εξής· παρότι η Αίγυπτος συνορεύει με τη Λιβύη <sup>20</sup>, δεν έχει και πολλά ζώα. Κι όσα έχει η χώρα τους, όλα τα θεωρούν ιερά, κι άλλα είναι κατοικίδια, άλλα όμως όχι. Τώρα, αν πω για ποιο λόγο τα θεωρούν ιερά, θα έκανα ολίσθημα, κάνοντας λόγο για θρησκευτικά θέματα, που εγώ αποφεύγω περισσότερο απ' το καθετί να περιγράψω. Κι αν μίλησα άκρες-μέσες για κάποια απ' αυτά, έκανα λόγο, γιατί δεν μπορούσα να κάνω αλλιώς. Και ισχύει για τα ζώα ένα τέτοιο έθιμο· για κάθε ράτσα έχει διοριστεί ξεχωριστός επιμελητής, είτε άντρας είτε γυναίκα της Αιγύπτου, και η διακονία αυτή είναι κληρονομική, από πατέρα σε παιδί. Και κάθε κάτοικος της πόλης τους εκπληρώνει με τον εξής τρόπο το τάμα του· κάνοντας την προσευχή τους στο θεό που έχει στην προστασία του το ζώο, κι αφού ξυρίσουν ή ολόκληρο το κεφάλι του παιδιού <sup>21</sup> ή το μισό ή το ένα τρίτο του, παίρνουν ζυγαριά και στο ένα ζύγι βάζουν τις τρίχες, στο άλλο ασήμι· κι όσο ασήμι σηκώσει η ζυγαριά, το δίνουν στην επιμελήτρια των ζώων· κι αυτή, ανάλογα με την αξία

*Η λατρεία των ζώων*

του, κομματιάζει ψάρια και τα δίνει τροφή στα ζώα. Μ' αυτό λοιπόν τον τρόπο εξασφαλίστηκε η διατροφή τους· κι αν κάποιος σκοτώσει ένα απ' αυτά τα ζώα, αν το έκανε εκ προθέσεως, η τιμωρία είναι θάνατος, κι αν εξ αμελείας, πληρώνει το πρόστιμο που θα ορίσουν οι ιερείς· όποιος όμως σκοτώσει ίβιδα<sup>22</sup> ή γεράκι, είτε εκ προθέσεως είτε εξ αμελείας, αδιάφορο, τον σκοτώνουν οπωσδήποτε.

*Κροκόδειλος  
ο ιερός*

**68.** Και να τώρα οι κροκόδειλοι και οι ιδιομορφίες τους<sup>23</sup>. τους τέσσερις μήνες της βαρυχειμωνιάς δεν τρώει τίποτα, κι ενώ είναι τετράποδο, ζει και στη στεριά και στις λίμνες· γεννά αυγά και τα κλωσά στη στεριά· το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας το περνά στη στεριά, αλλά όλη τη νύχτα στον ποταμό· γιατί τα νερά του είναι πιο ζεστά κι απ' το αεράκι της νύχτας κι από το αγιάζι της. Κι απ' όλα τα θνητά πλάσματα που μας είναι γνωστά, αυτός από ελάχιστος γίνεται πελώριος· δηλαδή, τα αυγά που γεννά δεν είναι μεγαλύτερα από της χήνας, και το μέγεθος του νεοσσού του είναι ανάλογο με του αυγού, καθώς όμως μεγαλώνει, φτάνει και τις δεκαεφτά πήχες, και ακόμα περισσότερες. Κι έχει μάτια χοίρου και δόντια μεγάλα και χαυλιόδοντες (ανάλογους με το μέγεθος του σώματός του), αλλά είναι το μόνο ζώο που η φύση δεν του έδωσε γλώσσα. Κι ούτε κουνιέται το κάτω σαγόνι του, αλλά και σε τούτο παρουσιάζεται, μόνο αυτός απ' όλα τα ζώα, να φέρνει το απάνω σαγόνι του προς το κάτω. Κι έχει δυνατά νύχια και, στη ράχη του, δέρμα λεπιδωτό που δε σχίζεται με τίποτα. Μες στο νερό είναι τυφλός, αλλά έξω, στον αέρα, η όρασή του είναι οξύτατη. Κι έτσι που ζει μες στο νερό, το εσωτερικό του στόματός του είναι γεμάτο βδέλλες. Λοιπόν, τ' άλλα πετεινά και τα ζώα τον σκιάζονται, αλλά ο τροχίλος τα 'χει καλά μαζί του, μια και του προσφέρει υπηρεσία· δηλαδή, όταν ο κροκόδειλος βγαίνει απ' το νερό στη στεριά και κατόπι ξαπλώνει με το στόμα ανοιχτό (και γενικά συνηθίζει να το κρατά ανοιχτό προς το μέρος του ζέφυρου), τότε ο τροχίλος τρυπώνει στο στόμα του και χάρτει τις βδέλλες. Κι αυτός — αφού γλιτώνει απ' την ενόχληση — νιώθει όμορφα και δεν πειράζει καθόλου τον τροχίλο<sup>24</sup>.

**69.** Λοιπόν, για ορισμένους Αιγυπτίους οι κροκόδειλοι είναι ιερά ζώα<sup>25</sup>, γι' άλλους όμως όχι, μάλιστα τους αντιμε-

τωπίζουν σαν εχθρούς. Πάντως όσοι κατοικούν στην περιοχή των Θηβών και της λίμνης Μοίριδας τους θεωρούν ιερούς και με το παραπάνω. Και σε καθεμιά από τις δυο παραπάνω περιοχές ξεχωρίζουν ανάμεσα σ' όλους έναν κροκόδειλο και τον συντηρούν· τον εξημερώνουν, του βάζουν στ' αυτιά σκουλαρίκια από τεχνητό γυαλί κι από χρυσάφι και βραχιόλια στα μπροστινά του πόδια, του δίνουν εκλεκτή τροφή και κρέατα από τις θυσίες και τον περιποιούνται με τον καλύτερο τρόπο όσο ζει· κι όταν πεθάνει, τον βαλσαμώνουν και τον θάβουν σε ιερούς τάφους. Αντίθετα, αυτοί που κατοικούν στην περιοχή της πόλης Ελεφαντίνη<sup>26</sup> τους τρώνε κιόλας, επειδή δεν πιστεύουν ότι είναι ιεροί. Και δεν τους ονομάζουν οι Αιγύπτιοι κροκοδείλους, αλλά «χάμπες». Κροκοδείλους τους ονόμασαν οι Έλληνες, επειδή η μορφή τους τους θύμιζε τους «κροκοδείλους»<sup>27</sup> του τόπου τους, δηλαδή τις σαύρες που βλέπουμε στις ξερολιθιές.

**70.** Οι συνηθισμένοι τρόποι που πιάνουν τους κροκοδείλους είναι πολλοί και κάθε λογής· εγώ θα περιγράψω αυτόν που μου φαίνεται ότι έχει περισσότερο ενδιαφέρον. Αφού βάλουν στο αγκίστρι δόλωμα από σπάλα χοίρου, το αφήνουν να πέσει μες στον ποταμό· οι ίδιοι τους κάθονται στην όχθη του ποταμού κρατώντας ζωντανό γουρουνάκι που το χτυπούν. Ο κροκόδειλος, ακούοντας τη φωνή του, χιμάει κατά τη μεριά της φωνής και, μόλις βλέπει μπροστά του τη σπάλα, την καταπίνει· κι οι άλλοι τον τραβούν έξω. Κι όταν τον τραβήξουν έξω στη στεριά, το πρώτο που κάνει ο κυνηγός είναι να του βουλώσει τα μάτια ρίχνοντάς τους πηλό· έτσι και το κάνει αυτό, από κει και πέρα τον πιάνει μ' όλη του την άνεση· αν όμως δεν το κάνει, θα μοχθήσει πολύ να τον βάλει στο χέρι.

*Το κυνήγι  
των  
κροκοδείλων*

**73.** Αλλά υπάρχει κι άλλο ιερό πουλί, που λέγεται φοίνικας<sup>28</sup>. Εγώ βέβαια δεν τον είδα, παρ'όλο που μόνο τη ζωγραφιά του· γιατί, όπως λένε οι Ηλιουπολίτες, τους επισκέπτεται σε πολύ αραιά διαστήματα, κάθε πεντακόσια χρόνια. Και λένε ότι τους επισκέπτεται τότε, όταν πεθάνει ο πατέρας του. Να πώς είναι στο μέγεθος και τη μορφή, αν η ζωγραφιά του του μοιάζει· άλλα απ' τα φτερά του είναι χρυσαφένια, άλλα κόκκινα. Στην όψη και το μέγεθος ίδιος κι απαράλλαχτος με τον

*Φοίνικας  
ο ιερός*

αετό. Και λένε ότι βάζει σ' ενέργεια ένα τέτοιο σχέδιο, αλλά εγώ δε βρίσκω αξιόπιστα τα λόγια τους· ξεκινώντας από την Αραβία κουβαλά στο λατρευτικό κέντρο του Ήλιου τον πατέρα του, τυλίγοντας το σώμα του σε σμύρνα, και το θάβει στο λατρευτικό κέντρο του Ήλιου· η μεταφορά γίνεται με τον εξής τρόπο: στην αρχή παίρνει και πλάθει αυγό από σμύρνα, βαρύ όσο βάρος μπορεί να σηκώνει ο ίδιος· κι ύστερα κάνει δοκιμές κουβαλώντας το· κι όταν οι δοκιμές πάνε καλά, έτσι λοιπόν ανοίγει κοίλωμα στο αυγό και βάζει μέσα τον πατέρα του· κατόπιν πλάθει άλλη σμύρνα<sup>29</sup> και κλείνει την τρύπα που έκανε στο αυγό για να βάλει μέσα τον πατέρα του· τώρα, με τον πατέρα του να κείται μέσα, το βάρος του αυγού είναι το ίδιο με το αρχικό· κι έτσι τυλιγμένον στη σμύρνα τον φέρνει στην Αίγυπτο, στο λατρευτικό κέντρο του Ήλιου<sup>30</sup>. Αυτά λένε πως κάνει τούτο το πουλί.

*Οι ιδιομορφίες  
των Αιγυπτίων  
και της  
Αιγύπτου*

**35.** Τώρα, θα δώσω μεγάλη έκταση στην περιγραφή της Αιγύπτου, επειδή η φύση της παρουσιάζει τα περισσότερα αξιοθέατα κι έχει να δείξει ανθρώπινα δημιουργήματα ανώτερα από κάθε περιγραφή — καμιά άλλη χώρα δεν μπορεί να συγκριθεί μ' αυτή· γι' αυτό θα κάνω περισσότερο λόγο γι' αυτή<sup>31</sup>. Οι Αιγύπτιοι, όπως η ατμόσφαιρά τους είναι κάτι το μοναδικό και ο ποταμός τους<sup>32</sup> παρουσιάζει διαφορετικά φαινόμενα απ' ό,τι οι άλλοι ποταμοί, καθιέρωσαν σ' όλα τα πάντα συνήθειες και νόμους αντίθετους απ' των άλλων λαών· για παράδειγμα, στη χώρα τους οι γυναίκες είναι που πηγαίνουν στην αγορά και κάνουν το λιανεμπόριο, ενώ οι άντρες κάθονται στο σπίτι και υφαίνουν· κι ενώ οι άλλοι υφαίνουν σπρώχνοντας το υφάδι προς τα πάνω, οι Αιγύπτιοι προς τα κάτω<sup>33</sup>. Τα φορτία οι άντρες τα κουβαλούν πάνω απ' το κεφάλι τους, ενώ οι γυναίκες πάνω απ' τις πλάτες τους. Αποπατούν μες στα σπίτια τους, αλλά τρώνε έξω, στους δρόμους, με το επιχείρημα πως, όσα είναι αηδιαστικά, αλλά αναγκαία, πρέπει να τα κάνουν μακριά απ' τα μάτια του κόσμου, όσα όμως δεν είναι αηδιαστικά, στα φανερά. Καμιά γυναίκα δε γίνεται ιέρεια σε θεό ή σε θεά, αλλά σ' όλους τους θεούς και τις θεές άντρες είναι οι ιερείς. Οι γιοι δεν έχουν καμιά υποχρέωση να γηροκομούν τους γονείς τους, αν δε το θέλουν, αλλά οι θυγατέρες τους είναι απόλυτα υποχρεωμένες, έστω κι αν δε το θέλουν.

**36.** Παντού αλλού οι ιερείς των θεών αφήνουν τα μαλλιά τους μακριά, όμως στην Αίγυπτο κουρεύονται<sup>34</sup>. Οι άλλοι λαοί έχουν έθιμο, μόλις πέσει πένθος, να κουρεύουν το κεφάλι τους αυτοί που ο πόνος τους είναι μεγαλύτερος, οι Αιγύπτιοι όμως, όταν ο θάνατος χτυπάει δικούς τους, αφήνουν τις τρίχες και της κεφαλής και της γενειάδας τους να μεγαλώσουν, ενώ πριν ήταν ξυρισμένοι. Οι άλλοι άνθρωποι ζουν αλλού αυτοί κι αλλού τα ζώα τους, οι Αιγύπτιοι ζουν μαζί με τα ζώα τους. Οι άλλοι τρέφονται με σιτάρι και κριθάρι, ενώ οι Αιγύπτιοι νιώθουν την πιο μεγάλη περιφρόνηση για όποιον ζει μ' αυτά, αλλά κάνουν τα ψωμιά τους απ' το δημητριακό που το λεν ολύρα, κι ορισμένοι το λένε ζεια<sup>35</sup>. Ζυμώνουν το ζυμάρι με τα πόδια, ενώ τον πηλό με τα χέρια, και δεν αφήνουν να πάει χαμένη η κοπριά. Το αιδού τους όλοι οι άλλοι τ' αφήνουν όπως το έκανε η φύση, οι Αιγύπτιοι όμως, κι όσοι πήραν το έθιμο απ' αυτούς, κάνουν περιτομή<sup>36</sup>. Η φορεσιά των αντρών αποτελείται από δυο ρούχα, των γυναικών από ένα. Στα ξάρτια των πλοίων οι άλλοι περνούν τους κρίκους και τα σκοινιά έξω απ' την κουπαστή, ενώ οι Αιγύπτιοι από μέσα. Οι Έλληνες γράφουν τα γράμματα και κάνουν λογαριασμούς με χαλίκια φέροντας το χέρι απ' αριστερά προς τα δεξιά, οι Αιγύπτιοι όμως απ' τα δεξιά προς τ' αριστερά. Και κάνοντας αυτό λένε πως οι ίδιοι τους γράφουν από τη μεριά του δεξιού χεριού, ενώ οι Έλληνες, του αριστερού· κι έχουν δυο είδη γραφής, η μια είναι η ιερογλυφική, η άλλη η δημοτική.

**37.** Καθώς είναι θρήσκοι πολύ περισσότερο από κάθε άλλο λαό. κρατούν τα εξής έθιμα· πίνουν από χάλκινα ποτήρια, που τα πλένουν με σφουγγάρι κάθε μέρα, όλοι ανεξαιρέτως. Φορούν ρούχα λινά, πάντα φρεσκοπλυμένα — κάτι στο οποίο δίνουν εντελώς ιδιαίτερη σημασία. Και την περιτομή την κάνουν για λόγους καθαριότητας, προτιμώντας να είναι καθαροί παρά εμφανίσιμοι.

Κι οι ιερείς τους ξυρίζουν όλο το σώμα τους μέρα παρά μέρα, για να μη κολλήσει ούτε ψείρα ούτε κάτι άλλο σιχαμερό σ' αυτούς την ώρα που υπηρετούν τους θεούς. Οι ιερείς φορούν ένα και μοναδικό ρούχο λινό και υποδήματα από πάπυρο<sup>37</sup> κι απαγορεύεται να πάρουν άλλο ρούχο ή άλ-

*Θρησκευτικά  
έθιμα*

*Οι ιερείς  
των Αιγυπτίων*



λα υποδήματα· και λούζονται με κρύο νερό δυο φορές τη μέρα και άλλες δυο φορές κάθε νύχτα. Και τηρούν κι άλλα χίλια δυο, που λέει ο λόγος, θρησκευτικά έθιμα. Αλλά απολαμβάνουν και πολλές αντιμισθίες· γιατί δεν τρώνε από το βίος τους ούτε το ξοδεύουν, αλλά τους φιλεύουν ψημένους ιερούς άρτους κι ακόμα τους δίνουν κάθε μέρα μεγάλες ποσότητες από κρέατα βοδιών και χηνών, τους δίνουν επίσης και κρασί από σταφύλια· όμως τους απαγορεύεται να τρώνε ψάρια.

3. Λοιπόν, απ' όσα μου εξιστόρησαν, αυτά που έχουν σχέση με τη θρησκεία δεν έχω πρόθεση να τα εκθέσω, με μόνη εξαίρεση τα ονόματα των θεών, γιατί πιστεύω ότι όλοι οι άνθρωποι γνωρίζουν στον ίδιο βαθμό αυτά τα θέματα· κι όσα θ' αναφέρω γι' αυτά, είναι που μου το επιβάλλουν οι ανάγκες της αφήγησής μου.

*Το αιγυπτιακό  
ημερολόγιο*

4. Όμως, για ό,τι έχει να κάνει με τα ανθρώπινα, έλεγαν τα εξής και συμφωνούσαν μεταξύ τους· πρώτοι απ' όλους τους λαούς οι Αιγύπτιοι ανακάλυψαν το έτος και διαίρεσαν σε δώδεκα μέρη τον κύκλο των εποχών του· κι έλεγαν ότι την ανακάλυψη αυτή την έκαναν παρατηρώντας τα άστρα. Και, κατά τη γνώμη μου, υπολογίζουν πιο ορθά από τους Έλληνες τη διάρκεια του έτους, εφόσον οι Έλληνες προσθέτουν σε κάθε δυο χρόνια έναν εμβόλιμο μήνα, για να έχουν κανονικά την εναλλαγή των εποχών, ενώ οι Αιγύπτιοι, δίνοντας στους δώδεκα μήνες τριάντα μέρες στον καθένα, προσθέτουν σε κάθε έτος πέντε ημέρες συμπληρωματικές κι έτσι ο κύκλος των εποχών ολοκληρώνοντας την περιφορά του συμπίπτει με το τέλος του έτους τους<sup>38</sup>.

*Αιγυπτιακή και  
ελληνική  
θρησκεία*

Κι έλεγαν ότι οι Αιγύπτιοι πρώτοι καθιέρωσαν ονόματα των δώδεκα θεών κι ότι από αυτούς τα πήραν οι Έλληνες, και πρώτοι αφιέρωσαν στους θεούς βωμούς και αγάλματα και ναούς και σκάλισαν παραστάσεις πάνω σε πέτρα.

50. Εξάλλου όλες σχεδόν οι ονομασίες των θεών έχουν έρθει στην Ελλάδα από την Αίγυπτο. Γιατί οι πληροφορίες που συγκέντρωσα με οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η αλήθεια είναι πως έχουν έρθει απ' τον κόσμο των βαρβάρων· λοιπόν πιστεύω ότι προήλθαν κυρίως από την Αίγυπτο. Για-

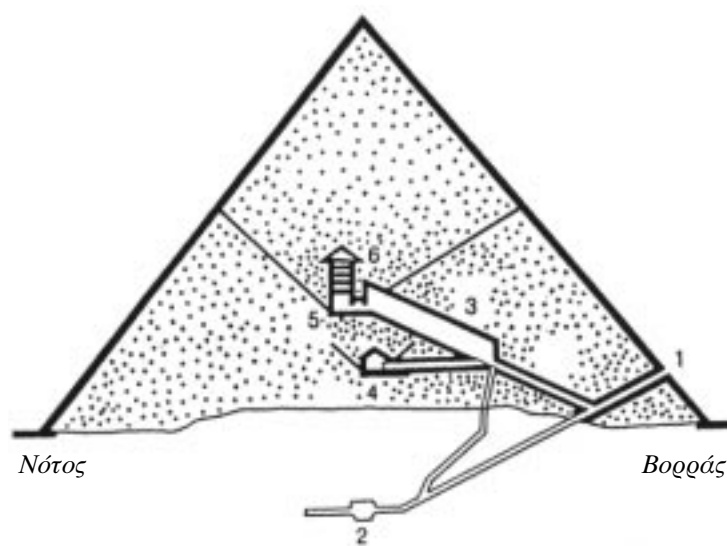


τί, αν εξαιρέσουμε τον Ποσειδώνα και τους Διοσκούρους και την Ήρα και την Εστία και τη Θέμιδα και τις Χάριτες και τις Νηρηίδες<sup>39</sup>, τις ονομασίες των άλλων θεών τις είχαν ανέκαθεν οι Αιγύπτιοι στη χώρα τους· και λέω ό,τι λένε οι Αιγύπτιοι απ' τη μεριά τους.

**124.** Έλεγαν λοιπόν οι ιερείς ότι η Αίγυπτος<sup>40</sup> μέχρι και τη βασιλεία του Ραμψινίτου<sup>41</sup> ήταν υπόδειγμα καλής διοίκησης και ότι ευημερούσε εξαιρετικά η Αίγυπτος· όμως, όταν ύστερ' απ' αυτόν βασιλιάς της έγινε ο Χέοπας<sup>42</sup>, την έσυρε σε απερίγραπτη αθλιότητα· γιατί, αφού κλειδαμπάρωσε όλα τα λατρευτικά κέντρα, πρώτα πρώτα τους απαγόρευσε να κάνουν θυσίες και κατόπιν έβαλε να μοχθούν όλοι οι Αιγύπτιοι στη δούλεψή του. Και, πως άλλους τους αγγάρεψε να μεταφέρουν σέρνοντας πέτρες από τα λατομεία<sup>43</sup> του βουνού της Αραβίας ως τον Νείλο· κι αφού οι πέτρες αυτές με πλοία περνούσαν τον ποταμό, έβαλε άλλους να πάρουν τη θέση των προηγούμενων και να τις μεταφέρουν σέρνοντας προς το βουνό που λέγεται Λιβυκό. Και δούλευαν ασταμάτητα συνεργεία εκατό περίπου χιλιάδων ανθρώπων, το καθένα τους ένα τρίμηνο. Και πέρασαν δέκα χρόνια που υπέφερε σκληρά ο λαός, για να κατασκευαστεί ο δρόμος πάνω στον οποίο έσερναν τις πέτρες· ο δρόμος αυτός που κατασκεύασαν είναι, κατά τη γνώμη μου, έργο όχι και πολύ

*Τα μνημεία της Αιγύπτου:*

*α) Οι πυραμίδες*



*Η ΠΥΡΑΜΙΔΑ  
ΤΟΥ ΧΕΟΠΑ  
ΣΤΗ ΓΚΙΖΑ*

*(εσωτερική  
τομή):*

- 1. Είσοδος.*
- 2. Πρώτη ταφική αίθουσα.*
- 3. Μεγάλη σήραγγα.*
- 4. Αίθουσα της βασίλισσας.*
- 5. Αίθουσα του βασιλιά.*
- 6. Αίθουσα αναψυχής.*

κατώτερο απ' την πυραμίδα (γιατί το μήκος του είναι πέντε στάδιοι, το πλάτος του δέκα οργιές και το ύψος του, στο πιο ψηλό του σημείο, οχτώ οργιές<sup>44</sup>· και χτίστηκε από πελεκητή πέτρα και με ανάγλυφες παραστάσεις)· γι' αυτό τον δρόμο λοιπόν χρειάστηκαν τα δέκα χρόνια και για τις υπόγειες οικοδομές που χτίστηκαν πάνω στο λόφο, στον οποίο υψώνονται οι πυραμίδες· αυτές έβαλε να τις χτίσουν για τάφο του, σε νησί που σχηματίστηκε από διώρυγα που την έφερε από τον Νείλο. Και χρειάστηκαν είκοσι χρόνια για να χτιστεί η πυραμίδα η ίδια, που, καθώς αποτελεί τετράγωνο, η κάθε πλευρά της είναι οχτώ πλέθρα, το ίδιο και το ύψος της· κι είναι από πέτρες πελεκητές, με θαυμαστό τρόπο συνταιριασμένες. Καμιά από τις πέτρες αυτές δεν έχει μάκρος μικρότερο από τριάντα πόδια<sup>45</sup>.

**125.** Και η πυραμίδα αυτή χτίστηκε όπως κάνουν τα σκαλοπάτια, που ορισμένοι τα ονομάζουν ζωνάρια, άλλοι όμως αναβαθμίδες· κι αφού σε πρώτο στάδιο έκαναν έτσι τον σκελετό της, ανέβαζαν τις υπόλοιπες πέτρες με μηχανήματα που τα έκαναν από κοντά καδρόνια, υψώνοντάς τες από το έδαφος ως την πρώτη σειρά των αναβαθμών· και, μόλις ανέβαινε η πέτρα στη σειρά αυτή, την έβαζαν σε άλλο μηχανήμα που στηριζόταν πάνω στην πρώτη σειρά, κι απ' αυτή την έσερναν για να την ανεβάσουν στη δεύτερη σειρά και την έβαζαν πάνω σ' άλλο μηχανήμα· γιατί, όσες σειρές σχημάτιζαν οι αναβαθμοί, άλλα τόσα μηχανήματα υπήρχαν· ή το ίδιο και μοναδικό μηχανήμα, που δεν ήταν και τόσο βαρύ, το μετέφεραν από σειρά σε σειρά, μόλις ξεφόρτωναν απ' αυτό την πέτρα· εμείς ας αναφέρουμε και τον ένα και τον άλλο τρόπο, όπως ακριβώς τ' ακούσαμε. Λοιπόν, η σειρά που δουλεύτηκε στην εντέλεια πρώτη ήταν η πάνω πάνω της πυραμίδας, ύστερα δουλεύτηκαν στην εντέλεια η μια μετά την άλλη οι πιο κάτω απ' αυτή σειρές και τελευταία δουλεύτηκε στην εντέλεια αυτή που βρίσκεται πάνω στο έδαφος, και τα πιο χαμηλά μέρη. Κι έχουν καταγραφεί σε αιγυπτιακή γραφή πάνω στην πυραμίδα οι δαπάνες που έγιναν για τα καθαριστικά βότανα, τα κρεμμύδια και τα σκόρδα για τους εργαζόμενους. Κι αν θυμάμαι καλά τα όσα μου έλεγε ο διερμηνέας διαβάζοντας την επιγραφή, δαπανήθηκαν χίλια εξακόσια ασημένια τάλαντα<sup>46</sup>. Λοιπόν, αν ο

λογαριασμός αυτός είναι σωστός, πόσα άλλα είναι λογικό να έχουν δαπανηθεί και για το σίδερο των εργαλείων τους και για τα τρόφιμα και τα ρούχα των εργαζομένων, με δεδομένο ότι η οικοδόμηση των έργων διάρκεσε όσο χρόνο ανέφερα, αλλά κι άλλα χρόνια, καθόλου λίγα, χρειάστηκαν, όπως πιστεύω, για να κόψουν τις πέτρες, να τις μεταφέρουν και ν' ανοίξουν την υπόγεια διώρυγα.

Ο λαβύρινθος βρίσκεται λίγο πιο πάνω απ' τη λίμνη Μοίριδα, εκεί κατά την πόλη που είναι γνωστή με τ' όνομα Κροκοδειλούπολη<sup>47</sup>. Αυτόν εγώ τον είδα κι είναι ανώτερος από κάθε περιγραφή<sup>48</sup>. Γιατί, αν βάζαμε όλα μαζί, τα τείχη και τα αξιοθέατα κτίσματα που έχει να παρουσιάσει η Ελλάδα, θα γινόταν φανερό ότι στοίχισαν λιγότερο σε μόχθο και έξοδα απ' ό,τι αυτός ο λαβύρινθος. Βέβαια, δε λέω, κι ο ναός στην Έφεσο είναι αξιόλογος, όπως κι ο ναός στη Σάμο<sup>49</sup>. Κι οι πυραμίδες επίσης ήταν εξαιρετικά εντυπωσιακές κι η καθεμιά τους άξιζε όσο πολλά μαζί μεγάλα μνημεία ελληνικά, αλλά ο λαβύρινθος ξεπερνά και τις πυραμίδες. Γιατί έχει δώδεκα αυλές σκεπαστές απ' άκρη σ' άκρη, που οι πύλες τους είναι αντικριστές, της καθεμιάς με την άλλη, έξι να βλέπουν κατά τον βορρά κι έξι κατά τον νότο, συνεχόμενες· κι εξωτερικά τις περιβάλλει όλες ο ίδιος τοίχος. Κι οι οικοδομές εκεί είναι διώροφες· το κάτω πάτωμα υπόγειο, το άλλο υψώνεται πάνω στο προηγούμενο, κι έχουν συνολικά τρεις χιλιάδες αίθουσες, χίλιες πεντακόσιες στο κάθε πάτωμα. Λοιπόν, τις αίθουσες που βρίσκονταν στο ανώγι τις περιγράφουμε, αφού τις έχουμε δει με τα μάτια μας διασχίζοντας τις οικοδομές απ' τη μια άκρη ως την άλλη, κι αντικρίζοντάς τες, για τις υπόγειες όμως οι πληροφορίες μας προέρχονται απ' ό,τι μας έλεγαν· γιατί οι Αιγύπτιοι επιστάτες με κανένα τρόπο δεν ήθελαν να μας τις δείξουν, λέγοντας ότι εκεί είναι οι τάφοι και των βασιλέων, των πρώτων κτητόρων αυτού του λαβύρινθου, και των ιερών κροκοδείλων. Κι έτσι τα όσα λέμε για τις υπόγειες αίθουσες προέρχονται απ' ό,τι ακούσαμε απ' αυτούς, ενώ τα ανώγια, που ξεπερνούν σε μεγαλείο κάθε ανθρώπινο έργο, τα βλέπαμε με τα μάτια μας· γιατί και οι διάδρομοι από αίθουσα σε αίθουσα και τα τεθλασμένα περάσματα από αυλή σε αυλή, καθώς ήταν υπερβολικά πολύπλοκα, προκαλού-

β)

*Ο λαβύρινθος*

σαν τον απερίγραπτο θαυμασμό μας, καθώς περνούσαμε από την κάθε αυλή στις αίθουσες κι από τις αίθουσες στις στοές κι από τις στοές σε άλλες αίθουσες κι απ' αυτές τις αίθουσες στις άλλες αυλές. Κι οι οροφές όλων των χώρων αυτού του οικοδομήματος ήταν από την ίδια πέτρα με τους τοίχους, ενώ αυτοί οι τοίχοι ήταν γεμάτοι με ανάγλυφες παραστάσεις και η κάθε αυλή είχε γύρω γύρω κιονοστοιχία από λευκό μάρμαρο περίτεχνα δουλεμένη.

#### *Η Ναύκρατις*

**178.** Εξάλλου ο Άμασις<sup>50</sup> αποδείχτηκε φιλέλληνας, καθώς κι άλλα δείγματα φιλίας έδειξε σε μερικούς Έλληνες, αλλά, το κυριότερο, σ' εκείνους που έφταναν στην Αίγυπτο τους έδωσε, για μόνιμη εγκατάσταση, την πόλη Ναύκρατη<sup>51</sup>· και, σ' όσους Έλληνες δεν ήθελαν να εγκατασταθούν μόνιμα, αλλά ταξίδευαν με τα καράβια τους εκεί, έδωσε χώρους, για να ιδρύσουν βωμούς και τεμένη στη χάρη των θεών. Λοιπόν, το πιο μεγάλο και πιο ξακουστό τέμενός τους, και το πιο πολυσύχναστο, που τ' όνομά του είναι Ελληνιον, το έχουν ιδρύσει με κοινή συνεισφορά οι ακόλουθες πόλεις: απ' τις ιωνικές, η Χίος, η Τέως, η Φώκαια και οι Κλαζομενές· απ' τις δωρικές, η Ρόδος, η Κνίδος, η Αλικαρνασσός και η Φάσηλη· απ' τις αιολικές, μονάχα η Μυτιλήνη<sup>52</sup>. Σ' αυτές τις πόλεις λοιπόν ανήκει αυτό το τέμενος και οι προεστοί αυτού του εμπορικού κέντρου είναι πολίτες αυτών των πόλεων· όσες άλλες πόλεις λοιπόν προβάλλουν αξιώσεις, τις προβάλλουν χωρίς να τις στηρίζουν πουθενά. Και χωριστά, με δικές τους δαπάνες, οι Αιγινήτες ίδρυσαν τέμενος του Διός, κι άλλο οι Σάμιοι, της Ήρας, και οι Μιλήσιοι, του Απόλλωνα.

**179.** Λοιπόν, τον παλιό καιρό η Ναύκρατις ήταν ο μοναδικός εμπορικός σταθμός στην Αίγυπτο· δεν υπήρχε κανένας άλλος. Κι αν κανείς έφτανε σε κάποιο από τ' άλλα στόμια του Νείλου, ήταν υποχρεωμένος να πάρει όρκο ότι δεν πήγε εκεί με τη θέλησή του, κι αφού έπαιρνε όρκο, να πλεύσει στο Κανωβικό στόμιο με το ίδιο καράβι· κι αν το καράβι του δεν μπορούσε ν' αρμενίσει παλεύοντας με αντίθετο άνεμο, έπρεπε το φορτίο να μεταφερθεί με βάριδες<sup>53</sup> και να κάνει τον γύρο του Δέλτα του Νείλου, ωσότου φτάσει στη Ναύκρατη. Τόσο σημαντικά προνόμια δόθηκαν στη Ναύκρατη.

## 17.Β.

### α. Ερμηνευτικές Σημειώσεις

1. Όπως οι «λόγιοι» των Περσών (βλ. κεφ. Α 1, παραπάνω, σελ.19), έτσι και οι ιερείς της Αιγύπτου αποτέλεσαν πηγή πληροφοριών του Ηροδότου, αλλά, κατά τη γνώμη του ίδιου, πολύ πιο αξιόπιστη και πολύ πιο πλούσια. Τους εμφανίζει ως τους πολυμαθέστερους και πιο συνετούς του κόσμου.
2. Η αντίστοιχη με την ελληνική λέξη «Αίγυπτος» αιγυπτιακή λέξη σημαίνει «σπίτι (ή ναός) του πνεύματος του Φθα»· ο Φθα ήταν ο πολιούχος θεός της Μέμφης, και συσχετιζόταν με τον Ήφαιστο.
3. Οι νεότεροι ερευνητές θεωρούν τον Μίνα ιστορικό πρόσωπο, που, μάλιστα, γύρω στα 3400 π.Χ. συνένωσε τα βασίλεια της Άνω και Κάτω Αιγύπτου.
4. Οι **Θήβες**, μαζί με τη Μέμφη και την Ηλιούπολη, αποτελούσαν τα μεγάλα πολιτικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά κέντρα του αιγυπτιακού κόσμου. Ήταν η πόλη του μεγάλου θεού Άμμωνα (που ο Ηρόδοτος τον ταυτίζει με τον Δία), πρωτεύουσα της Άνω Αιγύπτου.
5. Η λίμνη **Μοίριδα**, που περιγράφεται στο κεφ. 149, βρισκόταν στα βόρεια της Μέμφης και ήταν το όριο, ως το οποίο έφταναν οι Έλληνες (βλ. κεφ. 5).
6. Η περιφημη φράση **δῶρον τοῦ ποταμοῦ** (του Νείλου) αποδίδεται στον Εκαταίο. Βλ. παρακάτω, «Παράλληλα κείμενα», σελ. 232 τον ύμνο του Νείλου.
7. Η **οργιά** ισοδυναμεί με 1.84 μ.
8. Ο **σχοίνος** ήταν μέτρο μέτρησης μήκους που ισοδυναμούσε με 10.650 μ.
9. Ο **Πλινθινήτης κόλπος** πήρε τ' όνομά του απ' την Πλινθίνη, πόλη κοντά στη θέση της μεταγενέστερης Αλεξάνδρειας, στα δυτικά της λίμνης Μαρεώτιδας.  
Η λίμνη **Σερβωνίδα** εκτείνεται σε μήκος 36 χιλιομέτρων, παράλληλα με τις ακτές της Μεσογείου· το **Κάσιον όρος** βρίσκεται στις ανατολικές ακτές της Σερβωνίδας, στα τότε σύνορα Αιγύπτου και Συρίας.
10. Η **Ηλιούπολη** (πόλη του ηλιακού θεού Ρα), στην Κάτω Αίγυπτο, σε απόσταση 12 χλμ. ΒΔ. από το σημερινό Κάιρο, που την επισκέφτηκε και ο Σόλων.
11. Ο βωμός αυτός βρισκόταν στην Αγορά των Αθηνών και είχε οριστεί ως αφετηρία για τους μεγάλους δρόμους που συνέδεαν την Αθήνα με τα άλλα σημαντικά κέντρα της Ελλάδας και για τον υπολογισμό των αποστάσεων. Την απόσταση Αθήνας – Ολυμπίας, περίπου 260 χιλμ., την υπολόγισε με ακρίβεια ο Ηρόδοτος.
12. **Πίσα** ονομαζόταν η αρχαία πόλη της Ολυμπίας, που καταστράφηκε το 572 π.Χ.· εδώ ο όρος είναι συνώνυμος με την Ολυμπία.

13. Για την έννοια του όρου *Ερυθρά θάλασσα* βλ. κεφ. Α 1, παραπάνω, σελ. 23.
14. Τα λατομεία αυτά βρίσκονταν ανατολικά του Καΐρου· από αυτά έβγαζαν τις πέτρες, με τις οποίες χτίστηκαν οι μεγάλες πυραμίδες.
15. Η *Μέμφη*, πόλη του μεγάλου θεού Φθα (που ο Ηρόδοτος τον ταυτίζει με τον Ήφαιστο), ήταν η αρχαιότερη πόλη των Αιγυπτίων· βρισκόταν στην αριστερή όχθη του Νείλου, 25 χιλμ. νότια απ' το Κάιρο.
16. Οι ποταμοί αυτοί είναι: «γύρω από το Ίλιο» (Τρωάδα), ο Σκάμανδρος και ο Σιμόεις· στην Τευθρανία (της Μυσίας), Κάικος· στην Έφεσο, Καΰστριος και, στην περιοχή της Μιλήτου, ο γνωστότερος απ' όλους, ο Μαϊάνδρος.
17. Η ανομβρία στην Αίγυπτο ήταν μόνιμη και απόλυτη.
18. Το θερινό ηλιοστάσιο συμπίπτει με τις 22-23 Ιουνίου.
19. Κάθε τέτοιο «αντίθετο φαινόμενο» για τον Ηρόδοτο ήταν «τέρας», μια ανεξήγητη παραξενιά της φύσης.
20. Κατά τον Ηρόδοτο, η Λιβύη ήταν πλούσια σε θηρία.
21. Εδώ δεν αποκλείεται να υπήρχε μια φράση, που θα σήμαινε: «αν το παιδί πέσει άρρωστο (και επιδίωκαν τη θεραπεία του με προσευχές)».
22. Οι *ίβιδες*, που τις θεωρούσαν ιερές, έσωζαν τους Αιγυπτίους, όπως έλεγαν, από τα επικίνδυνα φτερωτά φίδια.
23. Και μόνο η εξαιρετικά εκτεταμένη περιγραφή (κεφ. 68-70) δείχνει το ενδιαφέρον, με το οποίο παρατήρησε ο Ηρόδοτος τους κροκοδείλους, τα εξωτικά για τους Έλληνες ιερά ζώα της Αιγύπτου. Ορισμένες ανακρίβειες στις λεπτομέρειες, δε μειώνουν την αξία της παραστατικής περιγραφής του.
24. Αυτός ο *τροχίλος* πρέπει να είναι το μικρό πουλί, που το λέμε τρυποκάροδο, που ακόμη και σήμερα οι Αιγύπτιοι το ονομάζουν «το πουλί του κροκοδείλου».
25. Ήταν τα ιερά ζώα του θεού Σέμπακ, που λατρευόταν στην *Κροκοδειλούπολη* (στα νότια της λίμνης Μοίριδας), ενώ οι ιεροί τάφοι τους βρίσκονταν στα υπόγεια του «λαβυρίνθου» (βλ. παραπάνω, κεφ. 148, σελ. 227), όπου βρέθηκαν κροκόδειλοι ταριχευμένοι.
26. Η πόλη *Ελεφαντίνη* (πήρε αυτό το όνομα, επειδή ήταν σημαντική για το εμπόριο ελεφαντοστού), βρισκόταν στο ομώνυμο νησί του Νείλου, απέναντι από το σημερινό Ασσουάν, στο νοτιότερο σημείο της Αιγύπτου.
27. Στην Ελλάδα η λέξη «κροκόδειλος» σήμαινε σαύρα· ακόμη και σήμερα σε νησιά του Αιγαίου τις σαύρες τις λένε «σκοκορδείλους». Η λέξη «χάμψα» προήλθε από παραφθορά της αιγυπτιακής «εμ-σου», που σήμαινε «αυτός που γεννήθηκε απ' το αυγό».
28. Γύρω απ' το ιερό αυτό πουλί δημιουργήθηκε σημαντικό πλέγμα μύθων και είναι γνωστοί οι συμβολισμοί που προέκυψαν απ' την ιδιομορφία του (ιδιαιτέρως: του ήλιου που ανατέλλει και της νεκρανάστασης).

- 29. Σμύρνα**· αρωματική ουσία, που παραγόταν στις αφρικανικές ακτές της Ερυθράς θάλασσας· την χρησιμοποιούσαν και για τη θεραπεία τραυμάτων.
- 30.** Δηλαδή, στο ναό της Ηλιούπολης.
- 31.** Στο προοίμιό του (βλ. παραπάνω, σελ. 19) ο Ηρόδοτος δήλωσε προγραμματικά ότι, εκτός από τα καθαρά ιστορικά γεγονότα, θα περιγράψει και όποιο άλλο έργο της φύσης ή δημιουργήμα των ανθρώπων του προκάλεσε θαυμασμό. Τα «θαυμαστά» λοιπόν της αρχαίας Αιγύπτου οδήγησαν στη χώρα των Φαραώ όχι μόνο τον Ηρόδοτο, αλλά και τον Σόλωνα, τον Πυθαγόρα και τον Πλάτωνα.
- 32.** Πρόκειται για τον Νείλο, τις ιδιομορφίες του οποίου βλ. παραπάνω, κεφ. 19 σελ. 218.
- 33.** Οι αργαλειοί ήταν τότε όρθιοι, όχι πλαγιαστοί, όπως σήμερα.
- 34.** Όλα όσα, στα κεφ. 36 και 37, έχουν σχέση με την περιποίηση του σώματος, επιβλήθηκαν είτε για λόγους υγείας είτε για λόγους θρησκευτικούς.
- 35.** Η *ξεία* πρέπει να ήταν η σίκαλη ή το ασπροσίτι.
- 36.** Η *περιτομή* αρχικά ήταν συμβολική πράξη, με την οποία ολοκληρωνόταν η εισδοχή ενός παιδιού στη φυλή του.
- 37.** Για τον *πάπυρο*, βλ. παραπάνω, κεφ. Ζ 25, και τη σχετική σημείωση.
- 38.** Και άλλοι αρχαίοι συγγραφείς θεωρούσαν σοφότερες τις λύσεις των Αιγυπτίων, μια από τις οποίες ήταν το ηλιακό έτος (που το είχαν εισαγάγει από το 2770 π.Χ.) σε σύγκριση με το σεληνιακό των Ελλήνων.
- 39.** *Διόσκουροι* ήταν οι δυο γιοι του Δία, ο Κάστωρ και ο Πολυδεύκης, αδέρφια της Ελένης· η *Θέμις*, θυγατέρα του Ουρανού και της Γης, ήταν η θεά των νόμων· οι τρεις *Χάριτες*, θυγατέρες του Διός, ήταν θεές της ομορφιάς και είχαν στενές σχέσεις με τις Μούσες· οι *Νηρηίδες*, κόρες του θαλασσινού θεού Νηρέα, ήταν πενήντα, με γνωστότερη τη μητέρα του Αχιλλέα, τη Θέτιδα.
- 40.** Στα κεφάλαια που ακολουθούν ο Ηρόδοτος, καθώς ιστορεί τις βασιλείες των Φαραώ της περιόδου 2613-2494 π.Χ., δίνει την περιγραφή των περιφημότερων μνημείων της Αιγύπτου, των πυραμίδων, οι οποίες προορίζονταν για τάφοι των βασιλιάδων. Η λέξη *πυραμίδα* στα αιγυπτιακά σήμαινε οικοδόμημα με κεκλιμένες πλευρές. Οι πυραμίδες του Χέοπα και του Χαιφρήνα, που θα συναντήσουμε παρακάτω, λέγονται της Γκίζας.
- 41.** Ο Ραμψίνιτος είναι από τα πρόσωπα του Ηροδότου που κινούνται ανάμεσα στο μύθο και την ιστορική πραγματικότητα. Όσοι τον ταυτίζουν με τον γνωστό Ραμψή Γ' τον τοποθετούν στα 1183-1152 π.Χ., δηλαδή σε πολύ νεότερη εποχή από εκείνη του Χέοπα.
- 42.** Ο Χέοπας (στην αιγυπτιακή του μορφή το όνομα σημαίνει: προστάτης) άφησε πίσω του απαίσια φήμη, που οφείλεται στην αγανάκτηση των λαϊκών στρωμάτων για τα αντιλαϊκά του μέτρα.



43. Γι' αυτά τα λατομεία, για το Αραβικό και το Λιβυκό όρος, βλ. παραπάνω, κεφ. 8, σελ. 218.
44. Σύμφωνα με τα μέτρα που δίνει ο Ηρόδοτος, οι διαστάσεις του δρόμου ήταν: μήκος, 920 μ.· πλάτος, 18,5 μ. και ύψος 14,8 μ., περίπου.
45. Όπως ήδη έχουμε πει, το *πλέθρον* ισοδυναμεί με 30, 83 μ. ενώ το πόδι, με 0,31 μ.
46. Το ασημένιο τάλαντο ζύγιζε 36-37 κιλά.
47. Για τη λίμνη *Μοίριδα* και την *Κροκοδειλούπολη*, βλ. παραπάνω, κεφ. 4 και σημ. 25.
48. Πράγματι, ο λαβύρινθος αυτός συγκαταλέγεται στα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως ως ταφικός ναός των φαραώ.
49. Ο ναός της Εφέσου είναι είτε ο ναός που έχτισε ο Κροίσος είτε ο αρχαϊκός ναός της Αρτέμης. Για το *Ηραίο* της Σάμου, βλ. παραπάνω, κεφ. Γ 60 σελ. 203.
50. Για τον φαράώ Άμαση, βλ. παρακάτω, κεφ. Β 172, σελ. 257-258.
51. Η *Ναύκρατις* χτίστηκε στα ΒΔ. του Δελτα του Νείλου, στην ανατολικότερη πλευρά του Κανωβικού στόματος του Νείλου, όπου ο λόφος Tell-Negrash θυμίζει ακόμη το όνομά της.
52. Από τον κατάλογο αυτών των πόλεων οι λιγότερο γνωστές είναι: η Τέως, απέναντι από τη Σάμο, και η Φάσηλη, στα σύνορα Λυκίας και Παμφυλίας (νότια Μ. Ασία).
53. Η *βάρις*, αιγυπτιακό πλοίο που εξυπηρετούσε τη ναυσιπλοΐα του Νείλου.

## β. Παράλληλα κείμενα

Ένα αρχαίο αιγυπτιακό τραγούδι υμνεί το ζωοδότη ποταμό, το Νείλο:

«Χαίρε, Νείλε, συ που παρουσιάστηκες σ' αυτή τη γη και που έρχεσαι ειρηνικά, για να δώσεις τη ζωή στην Αίγυπτο! Ποτίζεις τη γη παντού, θεέ των καρπών, κύριε των ψαριών, πλάστη του σταριού, δημιουργέ του κριθαριού... Μόλις υψωθούν τα νερά σου, η γη γεμίζει από χαρά, οι άνθρωποι γελούν... Ο Νείλος φέρνει τις έξοχες συγκομιδές, χαρίζει όλα τα καλά, δίνει διαλεχτές κι ευχάριστες τροφές. Βγάζει χορτάρι για τα ζώα κι ό,τι χρειάζεται για τις θυσίες στους θεούς... Δεν του στήνουν αγάλματα, ούτε τον υμνούν με λέξεις γεμάτες μυστήριο, δεν ξέρει κανείς από πού έρχεται. Κι ωστόσο, κυβερνά σα βασιλιάς που οι νόμοι του ισχύουν για όλη τη γη, πίνει τα δάκρυα απ' όποια μάτια κι αν κυλούν και σκορπίζει απλόχερα την καλοσύνη του».

(Μετ. Α.Κ.)



**Θέματα για μελέτη - Ερωτήσεις**

1. Ποιες πόλεις της αρχαίας Αιγύπτου αναφέρει ο Ηρόδοτος και ποια η θέση τους σε σημερινό χάρτη;
2. Για ποιες γνωστές γεωργικές εργασίες γίνεται λόγος στο κεφ. 14;
3. Πόση συνολικά έκταση της χώρας της Αιγύπτου, της Αραβίας και της Λιβύης άρδευε ο Νείλος;
4. Ποια στοιχεία της ενότητας αυτής δείχνουν ότι ο Ηρόδοτος έδινε ιδιαίτερη σημασία στον οικονομικό παράγοντα;
5. Εντοπίστε τα σημεία της περιγραφής του κροκοδείλου που δείχνουν την παρατηρητικότητα του Ηροδότου ή έχουν ιδιαίτερη πεζογραφική χάρη.
6. Ποια η σχέση ανάμεσα στον ποταμό Μαίανδρο (κεφ. 10) και το γνωστό διακοσμητικό σχήμα;
7. Μελετήστε, με το κεφ. 12 το «επιστημονικό πνεύμα» των Ιώνων, στην περιγραφή του Ηροδότου.
8. Σε ποιους λόγους αποδίδει ο Ηρόδοτος την εντυπωσιακή αντίθεση που διαπίστωσε ανάμεσα στη ζωή των Αιγυπτίων και των άλλων λαών;
9. Το έτος των Αιγυπτίων με τις «συμπληρωματικές» ημέρες έφτανε τις 365. όμως πόσες μέρες έχει το έτος ακριβώς και πώς το σημερινό ημερολόγιο πέτυχε να καλύπτει τις διαφορές που δημιουργούνται;
10. Με ποιους τρόπους ο Ηρόδοτος δείχνει το θαυμασμό του για τις πυραμίδες και τον λαβύρινθο;
11. Πώς εξηγείτε το ότι οι Έλληνες, που γέμισαν με αποικίες τον Εύξεινο πόντο και τη Μεσόγειο, δεν ίδρυσαν αποικίες στην Αίγυπτο;
12. Οι πληροφορίες που έδωσαν οι ιερείς των Αιγυπτίων για τον Χέοπα μπορούν να έχουν την ίδια αξιοπιστία με αυτές που έδωσαν για τους άλλους φαραώ; Αν όχι, ποιος είναι ο λόγος;
13. Συμπληρώστε την πληροφόρησή σας για την Αίγυπτο με τα κείμενα των σελ. 256-57.



## ΤΑ ΑΠΟΜΑΚΡΑ ΚΑΙ ΕΞΩΤΙΚΑ

### 18.Α.

Στην τελευταία αυτή ενότητα του Δεύτερου Μέρους του βιβλίου μας παραθέτουμε περιγραφές μεμονωμένων «αξιοθαύμαστων», που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ξεχωριστή πεζογραφική χάρη, με τη σειρά που ο Ηρόδοτος τις καταχώρισε στα βιβλία της Ιστορίας του.

#### 1. Ινδοί χρυσοθήρες

**Γ 102.** Άλλοι πάλι Ινδοί είναι εγκατεστημένοι, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους Ινδούς, προς την Αρκτο<sup>1</sup> και τον άνεμο του βορρά και η ζωή τους είναι παρόμοια με των Βακτρίων<sup>2</sup>: αυτοί είναι η πιο πολεμική φυλή των Ινδών κι αυτοί είναι που ξεκινούν χρυσοθήρες· γιατί κατά τα μέρη τους είναι οι ερημιές, εξαιτίας της άμμου. Και σ' αυτές τις ερημιές και την άμμο ζουν μερμήγκια που το μέγεθός τους είναι μικρότερο από των σκυλιών, αλλά μεγαλύτερο απ' των αλεπούδων<sup>3</sup>: γιατί βλέπει κανείς τέτοια μερμήγκια, θηράματα απ' αυτή την περιοχή, στα ανάκτορα του βασιλιά των Περσών. Λοιπόν, τα μερμήγκια αυτά, έχοντας τις φωλιές τους κάτω από τη γη, ανεβάζουν άμμο με τον ίδιο τρόπο, όπως τα μερμήγκια της Ελλάδας, άλλωστε και στο σουλούπι είναι ίδια κι απαράλλαχτα: και η άμμος που φέρνουν επάνω είναι χρυσοφόρα. Λοιπόν οι Ινδοί αυτοί οργανώνουν το ταξίδι τους στην έρημο γι' αυτή την άμμο με τον εξής τρόπο· ο καθένας τους βάζει στο ζυγό τρεις καμήλες, δυο αρσενικές<sup>4</sup>, τη μια στ'

αριστερά, την άλλη στα δεξιά, που τις κουμαντάρει με σκοινί, και τη θηλυκιά στη μέση· αυτήν ακριβώς καβαλικεύει ο ίδιος· κι έχει ιδιαίτερα φροντίσει ώστε να ξέψει την καμήλα που την έχει αποκόψει από όσο γίνεται μικρότερα παιδιά της<sup>5</sup>· γιατί οι καμήλες που έχουν αυτοί δε μένουν καθόλου πίσω απ' τ' άλογα σε ταχύτητα κι επιπλέον μπορούν να κουβαλούν πολύ μεγαλύτερο φορτίο.

**104.** Λοιπόν αυτοί οι Ινδοί με τέτοια προετοιμασία και ζεύοντας έτσι τις καμήλες τους ξεκινούν για χρυσοθηρία, αφού έχουν υπολογίσει να βρίσκονται στον τόπο της αρπαγής την ώρα που ο καύσωνας φτάνει στο αποκορύφωμά του· γιατί τα μερμήγκια απ' τον καύσωνα εξαφανίζονται κάτω απ' τη γη. Σ' αυτούς τους λαούς ο ήλιος είναι θερμότερος την αυγή κι όχι το μεσημέρι, αλλά απ' την ώρα της ανατολής του ως τη διάλυση της αγοράς· τις ώρες αυτές είναι πολύ θερμότερος απ' ό,τι το μεσημέρι στην Ελλάδα, σε τέτοιο βαθμό που λένε ότι οι άνθρωποι λούζονται στον ιδρώτα τους εκείνες τις ώρες. Αλλά, όταν έρχεται το μεσημέρι, ο καύσωνας είναι σχεδόν ο ίδιος και για τον υπόλοιπο κόσμο και για τους Ινδούς. Κι όταν, μετά το μεσημέρι, ο ήλιος παίρνει να γέρνει, τον νιώθουν όπως οι άλλοι την αυγή. Κι από κει και πέρα, συνεχίζοντας να κατεβαίνει, όλο και περισσότερο κάνει κρύο, ωστόσο, όταν φτάνει στη δύση του, το κρύο γίνεται ανυπόφορο.

**105.** Όταν οι Ινδοί φτάσουν σ' αυτά τα μέρη κρατώντας σακιά, τα γεμίζουν με άμμο κι ύστερα επιστρέφουν με τον πιο γρήγορο καλπασμό· γιατί, όπως βέβαια λένε οι Πέρσες, τα μερμήγκια τους καταλαβαίνουν απ' τη μυρωδιά τους και τους παίρνουν το καταπόδι. Και δεν έχουν το ταίρι τους στη γρηγοράδα, έτσι που, αν οι Ινδοί δεν προλάβουν να καλύψουν ένα μέρος του δρόμου όση ώρα τα μερμήγκια συγκεντρώνονται, θ' άφηναν εκεί τα κόκαλά τους ως τον τελευταίο τους. Λοιπόν τις αρσενικές καμήλες, καθώς είναι κατώτερες στο τρέξιμο απ' τις θηλυκές, αποκαμωμένες απ' το σύρε-σύρε, τις παρατούν, όχι όμως την ίδια στιγμή και τις δυο· αλλά οι θηλυκές, έχοντας την έγνοια των μικρών τους, που τ' άφησαν πίσω, δε σταματούν ποτέ τον ξέφρενο καλπασμό τους. Μ' αυτό τον τρόπο λοιπόν αποχτούν οι Ινδοί, καταπώς λένε οι Πέρσες, το πιο πολύ απ' το χρυσάφι τους· κι έχουν στη χώρα τους κι άλλο, σε μικρότερες ποσότητες, που το βγάζουν σκάβοντας τη γη.

**106.** Λοιπόν, η τύχη έδωσε στα πέρατα της οικουμένης<sup>6</sup> ό,τι καλύτερο υπάρχει, όπως έδωσε στην Ελλάδα το καλύτερο, και με το παραπάνω, κλίμα του κόσμου.

## 2. Ο ποταμός Άκης και τα νερά του

**Γ 117.** Στην Ασία υπάρχει μια πεδιάδα που την κλείνει από παντού γύρω γύρω βουνό, και το βουνό αυτό έχει πέντε χαράδρες· αυτή την πεδιάδα κάποτε την είχαν οι Χοράσμοι<sup>7</sup>· απ' τον καιρό όμως που το κράτος το έχουν οι Πέρ-

σες, ανήκει στον βασιλιά. Λοιπόν απ' το βουνό αυτό που την κλείνει γύρω γύρω κυλά μεγάλος ποταμός, που ονομάζεται Άκης<sup>8</sup>. Αυτός λοιπόν στο παρελθόν, μοιράζοντας τα νερά του σε πέντε διαφορετικά ρέματα, άρδευε τις χώρες όλων των λαών που αναφέραμε, φτάνοντας σε κάθε χώρα από ξεχωριστό φάραγγι· όμως, απ' τη στιγμή που πέρασε στην εξουσία του βασιλιά των Περσών, να τι έπαθαν οι άνθρωποι· ο βασιλιάς έβαλε κι έφραξαν τις χαράδρες του βουνού και έστησε πύλες στην κάθε χαράδρα· και, καθώς φράζεται κάθε διέξοδος του νερού, η πεδιάδα που βρίσκεται ανάμεσα στα βουνά γίνεται πέλαγος, εφόσον τα νερά του ποταμού χύνονται σ' αυτή, αλλά δε βρίσκουν πουθενά πέρασμα να βγουν. Λοιπόν, αυτοί που στο παρελθόν συνεχώς χρησιμοποιούσαν το νερό αυτό, καθώς το στερήθηκαν, αντιμετωπίζουν μεγάλο πρόβλημα. Γιατί το χειμώνα βέβαια ο θεός ρίχνει τη βροχή του σ' αυτούς, όπως και στον υπόλοιπο κόσμο, αλλά το καλοκαίρι για τα σπαρτιά τους, κεχρί και σουσάμι, δεν μπορούν να κάνουν χωρίς αυτό το νερό. Λοιπόν, όταν δεν τους χορηγείται καθόλου νερό, πηγαίνουν στους Πέρσες οι ίδιοι και οι γυναίκες τους και όρθιοι μπροστά στο παλάτι του βασιλιά βγάζουν μεγάλες φωνές και ωρύονται, κι ο βασιλιάς δίνει εντολή ν' ανοίξουν τις πύλες που φέρνουν το νερό στη χώρα εκείνων που έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη. Κι όταν η γη τους πιει το νερό και χορτάσει, σφραγίζονται αυτές οι πύλες, και δίνει εντολή ν' ανοίξουν άλλες για χάρη εκείνων που, ανάμεσα στους υπόλοιπους, έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη. Και, όπως έμαθα απ' ό,τι άκουσα, ανοίγει αυτές τις πύλες εισπράττοντας μέγала χρηματικά ποσά — κι οι φόροι, φόροι! Έτσι λοιπόν έχουν αυτά<sup>9</sup>.

### 3. Ανθρωποθυσίες:

#### α. Στους Σκύθες

**Δ 62.** Στους άλλους θεούς λοιπόν αυτά τα ζώα θυσιάζουν και μ' αυτό τον τρόπο, στον Άρη όμως αλλιώς: στην έδρα κάθε περιφέρειας καθενός απ' τα βασίλειά τους έχουν ιδρύσει έναν τέτοιο ναό του Άρη: συσσωρεύουν δεμάτια με φρύγανα σε μάκρος και πλάτος περίπου τριων σταδίων — το ύψος βέβαια είναι μικρότερο· κατασκευάζουν ένα τετράγωνο επίπεδο πάνω απ' αυτόν το σωρό, που οι τρεις πλευρές του είναι απότομες, μόνο απ' την τέταρτη μπορεί κανείς ν' ανεβεί· λοιπόν κάθε χρόνο προσθέτουν στο σωρό εκατό πενήντα φροτώματα με φρύγανα· γιατί πάντοτε με το χειμώνα έρχονται και κάθονται τα φρύγανα. Λοιπόν σε κάθε περιφέρεια πάνω σ' αυτό τον όγκο έχουν στήσει όρθιον σιδερένιο ακινάκη του παλιού καιρού, κι αυτός είναι το άγαλμα του Άρη<sup>10</sup>. Σ' αυτό τον ακινάκη προσφέρουν κάθε χρόνο θυσίες βοσκημάτων κι αλόγων, αλλά πέρ' απ' ό,τι στους άλλους θεούς, του κάνουν επιπλέον και την

εξής θυσία: από τους εχθρούς που πιάνουν ζωντανούς, στους εκατό τον ένα τον θυσιάζουν, όχι βέβαια με τον ίδιο τρόπο με τα βοσκήματα, αλλά διαφορετικά· δηλαδή ραντίζουν τα κεφάλια τους με κρασί κι ύστερα σφάζουν τους ανθρώπους μέσα σε αγγείο που το ανεβάζουν πάνω στο σωρό των φρυγάνων και καταβρέχουν τον ακινάκη με το αίμα. Λοιπόν, στο πάνω μέρος του σωρού ανεβάζουν αυτό το αγγείο, ενώ στο κάτω μέρος, δίπλα στο ναό, κάνουν τα εξής: όλων των αντρών που κατάσφαξαν κόβουν τον δεξιό ώμο μαζί με το χέρι και τον πετούν με ορμή στον αέρα, κι έπειτα, αφού τελειώσουν και με τα υπόλοιπα σφάγια, γυρίζουν στα σπίτια τους· και το χέρι κείται στο μέρος που έπεσε, και σ' άλλο μέρος το πτώμα του νεκρού.

### β. Στους Ταύρους της Κριμαίας

Δ 103. Οι Ταύροι<sup>11</sup> κρατούν τις εξής συνήθειες· θυσιάζουν στην Παρθένο θεά<sup>12</sup> τους ναυαγούς κι όσους Έλληνες φέρει το κύμα στη στεριά τους, μ' έναν τέτοιο τρόπο: κάνουν τις αρχικές ιεροπραξίες κι ύστερα τους χτυπούν με ρόπαλο στο κεφάλι. Κι άλλοι λένε πως το σώμα το ρίχνουν κάτω, στο γκρεμό (γιατί ο ναός είναι χτισμένος πάνω σε γκρεμό), και το κεφάλι το μπήγουν σε πάσσαλο, κι άλλοι πάλι για το κεφάλι λένε τα ίδια, αλλά για το σώμα, πως δεν το ρίχνουν κάτω, στο γκρεμό, αλλά το θάβουν στη γη. Και η θεότητα αυτή, που στη χάρη της τους θυσιάζουν, οι Ταύροι οι ίδιοι τους λένε πως είναι η Ιφιγένεια, η κόρη του Αγαμέμνονα. Και τους εχθρούς, όσους πιάσουν αιχμάλωτους, να τι τους κάνουν: κόβουν το κεφάλι και το φέρνουν στο σπίτι τους κι έπειτα το καρφώνουν σε μεγάλο πάσσαλο, που τον στήνουν όρθιο ψηλά πάνω από το σπίτι, έτσι που να ξεπερνά πολύ τη στέγη του, συνήθως πιο ψηλά από την καπνοδόχο· λένε πως τα κεφάλια αυτά τα κρεμάνε ψηλά, φρουρούς όλου του σπιτιού· και ζουν από τα λάφυρα κι από τον πόλεμο.

## 4. Το «σιωπηλό» εμπόριο

Δ 196. Λένε επίσης οι Καρχηδόνιοι<sup>13</sup> πως είναι ένας τόπος της Λιβύης και άνθρωποι που ζουν πιο πέρα από τις Ηράκλειες στήλες<sup>14</sup>, όπου, όταν οι έμποροι φτάνουν και βγάζουν από το καράβι τιςπραμάτειες τους, τις αραδιάζουν τη μια δίπλα στην άλλη στην ακρογιαλιά, κι ύστερα ξαναμπαίνουν στο καράβι τους και σηκώνουν καπνό· κι οι άνθρωποι του τόπου βλέποντας τον καπνό κατεβαίνουν στη θάλασσα κι έπειτα βάζουν εκεί χρυσό, αντίτιμο για τιςπραμάτειες, και αποτραβιούνται μακριά από τιςπραμάτειες. Τότε οι Καρχηδόνιοι βγαίνουν στη στεριά και κάνουν λογαριασμό, κι αν τους φανεί πως ο χρυσός είναι τόσος, όσο αξίζουν οιπραμάτειες τους, τον παίρνουν και πηγαίνουν στο

καλό· αν όμως αυτές αξίζουν περισσότερο, ξαναμπαίνουν στα πλοία τους και περιμένουν, κι οι άλλοι πλησιάζουν και βάζουν κι άλλο χρυσό, ωσότου τους κάνουν να συμφωνήσουν. Και, λένε, πως κανένας τους δεν τρώει το δικίο του άλλου· δηλαδή πως ούτε οι ίδιοι τους αγγίζουν το χρυσάφι προτού φτάσει στο ποσό που αξίζουν οιπραμάτειες τους ούτε οι ντόπιοι αγγίζουν τιςπραμάτειες προτού πάρουν οι άλλοι το χρυσάφι.

## 5. Λιμναίοι οικισμοί<sup>15</sup>

**Ε 16.** Να πώς έκαναν τις κατοικίες τους αυτοί που ζουν στη λίμνη Πρασιάδα<sup>16</sup>: έστησαν στη μέση της λίμνης μια εξέδρα που στηρίζεται σε ψηλούς πασσάλους κι επικοινωνεί με τη στεριά με μια στενή γέφυρα· λοιπόν τους πασσάλους που υποβαστάζουν την πλατφόρμα κάποτε στα παλιά χρόνια τους έστησαν όλοι οι πολίτες μαζί, αλλά αργότερα τους στήνουν κρατώντας το εξής έθιμο: καθένas τους που παντρεύεται, για κάθε γυναίκα που παίρνει κουβαλά από το βουνό, που τ' όνομά του είναι Όρβηλος, τρεις πασσάλους και τους στήνει από κάτω· κι ο καθένas τους παντρεύεται πολλές γυναίκες. Και ζούνε μ' έναν τέτοιο τρόπο· ο καθένas τους πάνω στην εξέδρα είναι νοικοκύρης μιας καλύβας, μες στην οποία περνά τη ζωή του, και μιας καταπακτής που μέσ' από τις σκαλωσιές σε κατεβάζει στη λίμνη. Και τα παιδάκια τα νήπια τα δένουν από το πόδι με σκοινί, από φόβο μήπως κατρακυλήσουν στο νερό. Αντί χόρτο στ' άλογα και στα καματερά τους δίνουν ψάρια. Κι ετούτα είναι τόσο άφθονα, που, όταν σπρώξεις προς τα κάτω την καταπακτή και κατεβάσεις με σκοινί άδειο κοφίνι στη λίμνη, δεν περιμένεις πολλή ώρα και το τραβάς απάνω γεμάτο ψάρια. Και τα ψάρια είναι δυο λογιά, και τα λένε *πάπρακες* και *τίλωνες*.

## 18. Β.

### α. Ερμηνευτικές Σημειώσεις

1. Ο αστερισμός της *Άρκτου* έπαιζε ρόλο πυξίδας, δείχνοντας τον βορρά.
2. Οι *Βάκτριοι* ήταν εγκατεστημένοι στις ανατολικότερες περιοχές του περσικού κράτους και γειτόνευαν με τους Ινδούς.
3. Αυτοί οι παράξενοι *μύρμηκες* εντάσσονται στο μοτίβο: μυθικά τέρατα (με γνωστότερο τον δράκοντα – φρουρό του χρυσόμαλλου δέρατος), που φρουρούν θησαυρούς, επικίνδυνα για τους θηρευτές.
4. Ο ρόλος τους ήταν: α) να καθιστούν ευκολότερο το έργο της θηλυκιάς, που θα έσερνε το φορτωμένο με το χρυσάφι άρμα και, β), βλ. παρακάτω, για να

καθυστερούν (και μάλιστα δυο φορές) τα μερμήγκια που καταδίωκαν τους χρυσοθήρες (για παρόμοιο σκοπό η Μήδεια κομμάτιασε τον αδερφό της Άψυρτο).

5. Ο λόγος, για τον οποίο γινόταν αυτή η αποκοπή, βρίσκεται στο κεφ. 105.
6. Σύμφωνα με την εικόνα της οικουμένης που δίνει ο Ηρόδοτος, τα πέρατα της οικουμένης είναι: Αραβία, Αιθιοπία, Ινδία, Δυτική και Βόρεια Ευρώπη, που εμφανίζονται να διαθέτουν μυθικά πλούτη.
7. Οι **Χοράσμοι** κατοικούσαν βορειοανατολικά από τους, γνωστότερους, Πάρθους, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στα νοτιοανατολικά της Κασπίας.
8. Τον ποταμό **Άκη** ορισμένοι τον θεωρούν πλάσμα φαντασίας. Όσοι όμως τον θεωρούν πραγματικό, τον τοποθετούν στα ανατολικά της Κασπίας.
9. Η απληστία του Δαρείου ήταν, όπως είπαμε, παροιμιώδης (βλ. και παραπάνω, κεφ. Α 187, σελ. 209-10, γι' αυτό και ο λαός τού έδωσε το παρατσούκλι «κάπηλος»), πράγμα που φαίνεται ανάγλυφα στο απόσπασμα αυτό, ιδίως με την τελευταία φράση, που θυμίζει το αυστηρό φορολογικό σύστημα που είχε επιβάλει.
10. Βέβαια οι Σκύθες θ' αποκαλούσαν με άλλο, δικό τους, όνομα τον θεό του πολέμου, που οι Έλληνες αποκαλούταν **Άρη**. Εδώ ταυτίζεται με τον **ακινάκη**, το μικρό και πλατύ ξίφος, που για τους Σκύθες ήταν φετίχ.
11. Οι **Τάυροι**, λαός φημισμένος για την αγριότητά του, κατοικούσαν στη χερσόνησο της Κριμαίας.
12. Η **Παρθένος** θεά ταυτίζεται με την Άρτεμη Ορθία που λατρευόταν στη Σπάρτη. Όπως βλέπουμε στην τραγωδία του Ευριπίδη **Ίφιγένεια ή εν Τάυροις**, οι Έλληνες πίστευαν ότι η κόρη του Αγαμέμνονα ήταν απλώς ιέρεια της θεάς. Για τους Τάυρους όμως, όπως φαίνεται εδώ, η ιέρεια Ιφιγένεια ταυτίζεται με τη θεά που δέχεται τη θυσία.
13. Οι **Καρχηδόνιοι** ήταν οι κάτοικοι της μεγάλης αποικίας των Φοινίκων στη Β. Αφρική, της Καρχηδόνας, που κυριαρχούσε σ' όλη τη Δυτική Μεσόγειο και είχε εντονότατη εμπορική δραστηριότητα.
14. Οι **Ηράκλειες** στήλες ήταν το σημερινό στενό του Γιβραλτάρ, πέρα απ' το οποίο διεξαγόταν αυτό το «σιωπηλό εμπόριο».
15. Η περιγραφή που ακολουθεί είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, αφού είναι η πρώτη για λιμναίες οικήσεις, χαρακτηριστικής μορφής ζωής της προϊστορικής εποχής.
16. Η λίμνη **Πρασιάδα** προφανώς είναι η λίμνη της Κερκίνης, που τη διέσχισε ο Στρυμόνας. **Όρβηλος** είναι ο ορεινός όγκος ανάμεσα στον Στρυμόνα και τον Νέστο, βόρεια του οποίου βρίσκεται η Βουλγαρία.



**Θέματα για μελέτη - Ερωτήσεις**

1. Εντοπίστε τα στοιχεία εξωτισμού σε καθένα απ' τα κεφάλαια της ενότητας αυτής. Ποιο σας έκανε τη μεγαλύτερη εντύπωση;
2. Προσέξτε την ιδιαίτερη ικανότητα του Ηροδότου να δίνει γραφικές λεπτομέρειες, που κάνουν παραστατικότερη την περιγραφή του. Αναφέρετε μερικές απ' αυτές.
3. Από τα κεφάλαια που περιέχονται στην ενότητα αυτή (αλλά και γενικότερα, στο Δεύτερο μέρος του βιβλίου μας, σελ. 195-238) σχεδόν το σύνολό τους ανήκει στα βιβλία Α-Δ της *Ιστορίας* του Ηροδότου, ένα μόνο στο βιβλίο Ε και κανένα στα βιβλία ΣΤ, Ζ, Η και Θ, δηλαδή συμβαίνει το αντίθετο απ' ό,τι μπορούμε να διαπιστώσουμε στο Πρώτο μέρος του βιβλίου (σελ. 19-194). Πώς εξηγείτε τη διαφοροποίηση αυτή;